

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології

На правах рукопису

ВАНЯН АРТУР АРКАДІЙОВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
д.пс.н., професор
Самойлов А.Є.

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри психології

№ 7 від 26.12.2024

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА

Нормоконтроль

 Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2025

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри психології
Людмила ПРИСНЯКОВА
« 24 » лютого 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ВАНЯН АРТУР АРКАДІЙОВИЧ**

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

1. Тема роботи: **«Особливості самореалізації жінок різного віку»**

2. Науковий керівник: **Самойлов А.Є., д. пс.н., професор**

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Термін подання роботи на кафедру **12.02.25р.**

4. Мета кваліфікаційної роботи: **з'ясувати кількісні параметри
особистісних особливостей самореалізації жінок.**

5. Завдання випускної кваліфікаційної роботи:

- аналіз літературних джерел з проблеми дослідження;
- виділення специфіки процесу самореалізації;
- підбір методів та методик для проведення дослідження;
- проведення емпіричного дослідження;
- аналіз результатів дослідження;
- формулювання висновків.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник

Олександр САМОЙЛОВ

Здобувач вищої освіти

ВАНЯН А.А.

Дата видачі завдання 13.02.2025р.

АНОТАЦІЯ

Актуальність. Сучасне економічне та політичне становище України вимагає активне включення жінок в сферу життя. Економічна криза впливає на особистість і виявилось, що чоловіки менш стресостійкі ніж жінки, які можуть працювати в ситуації невизначеності. Тому особливості самоактуалізації жінки в сучасних умовах є дуже важливою темою для обговорення на всіх суспільних рівнях.

У стратегії життя фіксується певна лінія, визначається проекція майбутнього життєвого шляху особистості:

- вибір вирішального напрямку, способу життя, визначення головних життєвих цілей;
- розв'язання протиріч існування, досягнення своїх цілей й планів;
- фіксацію процесу творення особистістю цінностей свого життя.

Проблема самореалізації людини стала предметом соціально - психологічного аналізу нещодавно. На початку 70-х проблема самореалізації з'явилася в рамках гуманістичної психології, в роботах ряду представників цього напрямку, в тому числі А. Маслоу, К. Роджерса, Е.Фромма.

Об'єкт дослідження –соціально - психологічні аспекти особистості в процесі реалізації життєвих стратегій.

Предмет дослідження – особливості самореалізації жінок різного віку.

Мета дослідження – з'ясувати кількісні параметри особистісних особливостей самореалізації жінок.

Задачі дослідження:

- 1) аналіз літературних джерел з проблеми дослідження;
- 2) виділення специфіки процесу самореалізації;
- 3) підбір методів та методик для проведення дослідження;
- 4) проведення емпіричного дослідження;
- 5) аналіз результатів дослідження;
- 6) формулювання висновків.

Гіпотеза дослідження – припущення існування зв'язку між домінуючим станом особистості (тонус, задоволеність та позитивне відношення до себе), самоактуалізацією та особистісною направленістю на кар'єру.

Методика дослідження. В процесі дослідження були використані наступні методи збору інформації: теоретико-емпіричні (спостереження, бесіда) та математико-статистичні («Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, «Домінуючого стану» Л. В. Кулікова, «Самоактуалізаційний тест» (САТ), «Якоря кар'єри» Е.Шейна).

Структура роботи: Робота складається зі вступу, розділів, висновків, рисунків таблиць, списку літератури та додатків.

ANNOTATION

Relevance. The current economic and political situation in Ukraine requires the active inclusion of women in the sphere of life. The economic crisis affects the personality and it turned out that men are less stress-resistant than women who can work in a situation of uncertainty. Therefore, the features of self-actualization of women in modern conditions are very important for discussion at all social levels.

In the life strategy, a certain line is fixed, the projection of the future life path of the individual is determined:

- choosing the decisive direction, way of life, defining the main goals of life;
- resolving the contradictions of existence, achieving one's goals and plans;
- fixing the process of the individual creating the values of his life.

The problem of human self-realization has become a subject of social and psychological analysis recently. In the early 70s, the problem of self-realization appeared within the framework of humanistic psychology, in the works of a number of representatives of this direction, including A. Maslow, K. Rogers, E. Fromm.

Study object is the socio-psychological aspects of the personality in the process of implementing life strategies.

Study subject is the features of self-realization of women of all ages.

Study purpose is to find out the quantitative parameters of the personal characteristics of self-realization of women.

Research tasks:

- 1) analysis of literary sources on the research problem;
- 2) highlighting the specifics of the self-realization process;
- 3) selection of methods and techniques for conducting the research;
- 4) conducting an empirical study;
- 5) analysis of the research results;
- 6) formulation of conclusions.

Study hypothesis is the assumption of the existence of a connection between the dominant state of the personality (tone, satisfaction and positive attitude towards

oneself), self-actualization and personal focus on career.

Research methodology. The following methods of information collection were used in the research process: theoretical and empirical (observation, conversation) and mathematical and statistical ("Value orientations" by M. Rokich, "Dominant state" by L. V. Kulikov, "Self-actualization test" (SAT), " Career anchors" by E. Shein).

Work structure: The work consists of an introduction, chapters, conclusions, figures, tables, a list of references and appendices.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ І. АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ	
ОСОБИСТОСТІЖІНКИ	
1.1. Вивчення феномену самоактуалізації у працях зарубіжних і вітчизняних авторів.....	12
1.2 Поняття стратегій самореалізації	25
1.3 Гендерні особливості особистісних характеристик	35
1.4 Процес самореалізації в професійній та сімейній сферах.....	42
Висновки до розділу І.....	46
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	
САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	
2.1 Організація емпіричного дослідження. Методи та методики.....	48
2.2 Учасники емпіричного дослідження.....	55
2.3 Аналіз результатів діагностики	57
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ	
ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	
3.1. Стан українського суспільства.....	72
3.2. Моделювання духовної складової нації як чинника прогресу і безпеки в 21 ст.	74
3.3. Л. Орбан-Лембрик про вплив кризових та стабільних періодів життя у відносно стабільному та нестабільному суспільстві.....	78
3.4 Модель впливу криміналізації суспільства на особистість. Прогрес, моральність і особистість.....	81
Висновки до розділу ІІІ.....	92
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність. Сучасне економічне та політичне становище України вимагає активне включення жінок в сферу життя. Економічна криза впливає на особистість і виявилось, що чоловіки менш стресостійкі ніж жінки, які можуть працювати в ситуації невизначеності. Тому особливості самоактуалізації жінки в сучасних умовах є дуже важливою темою для обговорення на всіх суспільних рівнях.

Проблема життєвого шляху людини була сформульована в психології з метою повного й адекватного дослідження психологічних особливостей особистості. Особистість розглядається в цих дослідженнях подвійно: і як об'єкт, і як суб'єкт життя. Як об'єкт життєвого процесу особистість піддається впливу умов, подій життя, перебуває під впливом соціальних стосунків, моральних законів і культурних традицій. Маючи якість суб'єкта життя, особистість організує й структурує своє життя, регулює його хід, обирає і здійснює обраний напрямок.

Обговорення проблеми життєвого шляху ведеться за допомогою цілого ряду розумінь: «життєвий шлях», «стратегія життя», «життєва мета», «життєва перспектива», «життєвий план», «самореалізація».

У стратегії життя фіксується певна лінія, визначається проекція майбутнього життєвого шляху особистості:

- вибір вирішального напрямку, способу життя, визначення головних життєвих цілей;
- розв'язання протиріч існування, досягнення своїх цілей й планів;
- фіксацію процесу творення особистістю цінностей свого життя.

Проблема самореалізації людини стала предметом соціально - психологічного аналізу нещодавно. На початку 70-х проблема самореалізації з'явилася в рамках гуманістичної психології, в роботах ряду представників цього напрямку, в тому числі А. Маслоу, К. Роджерса, Е.Фромма.

У вітчизняній літературі самореалізація стала активно досліджуватися в

кінці 70-х - початку 80-х років.

Значні напрацювання в цій області зробили в своїх роботах такі вчені: К.А. Абульханова-Славська, О.М Леонтьєва, С.Л. Рубінштейн. До ряду досліджень сучасних авторів, які вивчають проблему самореалізації, відносяться також роботи С.А. Воломеева, Л. М. Ког, Ю. М. Орлова, Н.І. Полубабкіной, Г.К. Чернявсь-кої та інших. Ці вчені провели попередній аналіз самореалізації в комплексі притаманних їй рис і особливостей.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства можна вже зустріти жінок, які поступово вчаться поєднувати будівництво сім'ї та кар'єру. В якій сфері жінка може себе реалізувати, що їй для цього потрібно, ці питання є актуальними.

Об'єктом дослідження – є соціально - психологічні аспекти особистості в процесі реалізації життєвих стратегій.

Предметом дослідження – є особливості самореалізації жінок різного віку.

Мета дослідження – з'ясувати кількісні параметри особистісних особливостей самореалізації жінок.

Задачі дослідження:

- 7) аналіз літературних джерел з проблеми дослідження;
- 8) виділення специфіки процесу самореалізації;
- 9) підбір методів та методик для проведення дослідження;
- 10) проведення емпіричного дослідження;
- 11) аналіз результатів дослідження;
- 12) формулювання висновків.

Гіпотеза дослідження – припущення існування зв'язку між домінуючим станом особистості (тонус, задоволеність та позитивне відношення до себе), самоактуалізацією та особистісною направленістю на кар'єру.

Методика дослідження. В процесі дослідження були використані наступні методи збору інформації: теоретико-емпіричні (спостереження, бесіда) та математико-статистичні («Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, «Домінуючого стану» Л. В. Кулікова, «Самоактуалізаційний тест» (САТ), «Якоря кар'єри»

Е.Шейна).

Робота складається з 83 сторінок, зі вступу, двох розділів, шести параграфів, трьох висновків, з 26 - ти рисунків і 8 - ми таблиць, списку літератури - 72 джерела інформації, з 5 - ти додатків.

РОЗДІЛ І. АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ

1.1. Вивчення феномену самоактуалізації у працях зарубіжних і вітчизняних авторів

Ідея саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації є центральною або значущою для багатьох сучасних концепцій про людину. Вона займає провідне місце в гуманістичній психології, як найбільш розвинутому сучасному напрямку. Центральне місце ідеї «самості» (саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації) належить в акмеології як самостійної гілки людинознавства. Поняття «самоактуалізація» використовується в філософських теоріях.

"Self-actualization" - перекладається як "самоактуалізація" - прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх можливостей і здібностей. Цей термін використовувався К. Гольдштейном, А. Маслоу і К.Роджерсом, в той час як інші психологи вживали такі терміни, як "self-realization" - «самореалізація» або "self-fulfillment" - «реалізація своїх можливостей» [38, с. 37]. На думку В. Макгілла, самоактуалізацію можна розглядати як продовження теорії евідемонізму і самореалізації [71, с. 157].

Розбір слова "self-actualization" може дати наступне: Self-само-, тобто «сам», «самість» - означає сутність, справжність, усвідомлене відчуття себе. Найбільш близькі до нього слова - «самостійність» і «стійкість» [30].

«Actus» в перекладі з латинської означає «дія». Відоме будь-якому театралові слово «акт» означає, як вказує П. Паві, «зовнішній поділ п'єси на частини приблизно рівноцінної значимості відповідно до часу і розвитком дії». Найважливіше ж дійова особа будь-якої п'єси - «актор», тобто «діючий», «діяч». Існують два типи акторів: ті, хто є маріонеткою в руках Режисера, Рока, Долі. І великі актори – ті, що вільно творять, імпровізують.

«Actualis» - ще одне близьке за значенням слово. Його латинський корінь

означає поняття «актуальний», тобто важливий, суттєвий для теперішнього часу.

Таким чином, самоактуалізація - своєчасний свідомий вибір на користь своєї сутності й поетапне втілення себе в житті.

Так як поняття самоактуалізації тісно пов'язано з поняттям життєвого шляху, «вибір» у даному випадку є свідомо перевага такої стратегії вирішення ситуації, яка розвиває наші здібності, дає необхідний досвід з подолання проблем і, незважаючи ні на що, зберігає інтерес до світу. [30].

Гуманістична психологія глибоко сягає корінням у екзистенціальну філософію, розробленої такими мислителями та письменниками, як С. К'єркегор, К. Ясперс, М. Хайдеггер та Ж-П. Сартр [60, с. 482].

Представники гуманістичного напрямку (Ш. Бюлер, К. Гольдштейн, Г.Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), як справедливо вважає Б. С. Братусь [7, с. 17], будуючи свої концепції в гострій полеміці з біхевіоризмом і Фройдизмом, особливо підкреслювали, роль самосвідомості в нормальному розвитку, прагнення здорової особистості до вдосконалення, її унікальність.

Вперше цей термін вжив К. Гольдштейн. Саме К. Гольдштейну А.Маслоу зобов'язаний своєю теорією, у якого і запозичив сам термін. Гольдштейн вперше ввів в науку поняття самоактуалізації, і, будучи нейрофізіологом, розумів під цим певну напругу, «яке зробить можливою подальшу упорядковану діяльність» організму [65]. Він стверджує, що нормальний організм може тимчасово відкласти їжу, сон, секс і т.ін., якщо інші мотиви викликають напругу. Для К. Гольдштейна, як і для А. Маслоу, самоактуалізація не означає кінця проблем, навпаки, зростання може принести певну частку страждання, і, разом з тим, «рух від перехідних і нереальних проблем до проблем реальних» [32]. А. Маслоу вважав, що від природи в кожній людині закладено потенційні можливості позитивного зростання і вдосконалення.

Цього оптимістичного погляду на людство А. Маслоу дотримувався все життя, вважаючи, що психоаналітична теорія є однобокою, оскільки заснована

на «хворих» аспектах природи людства (недоліки, недосконалості) і ігнорує його силу і добродієність.

Для виправлення цього недоліку А. Маслоу сконцентрував увагу на психічно здоровій людині. Він був переконаний, що не можна зрозуміти психічне захворювання, поки ми не зрозуміємо психічне здоров'я, і рішуче наполягав на вивченні самоактуалізації психічно здорових людей в якості основи для більш універсальної науки психології.

Питання про мотивацію є важливим у теорії особистості А. Маслоу. Він вважав, що людина, бажаючи стати більш досконалою, здійснити себе, мотивована пошуком особистих цілей, і це робить життя осмисленим. Концепція самоактуалізації хвилююча і нова, тому, що вона змушує людину звертати погляд на те, ким вона може бути, і, отже, додає життю інтерес і мету.

Необхідно виділити п'ять перехідних один в одного аспекти, в яких А. Маслоу проводив вивчення самоактуалізації: а) дослідження самоактуалізуючихся особистостей; б) теорія людської мотивації; в) самоактуалізація як механізм і процес розвитку особистості; г) граничні переживання як епізоди самоактуалізації; д) «по той бік» самоактуалізації: теорія метамотивації і цінностей буття.

Прагнення до самоактуалізації визначається «як безперервна актуалізація потенцій, здібностей і талантів, як здійснення місії (або призначення долі), як більш повне знання і прийняття особистісної потаємної суті, як невпинне прагнення до єдності, інтеграції або синергії особистості» [32, с. 83]. Найкращими представниками людського роду називає А. Маслоу самоактуалізуючихся особистостей, закоханих у свою справу, до якої вони мають вроджену схильність і ідентифікуються з нею. Для таких людей професія є втіленням їх внутрішніх істинних цінностей. Головною цінністю для них є бути собою, бути природними і спонтанними, бути автентичними: висловлювати справжнє «Я».

Базуючись на підходах Е. Мейо [34], А. Маслоу запропонував принцип зростаючих потреб, які, на його думку, багато в чому визначають і мотивацію

праці. У ієрархію входять потреби: 1) фізіологічні і сексуальні; 2) екзистенціальні (безпека, стабільність, в тому числі і по відношенню до своєї роботи); 3) соціальні (прихильність, приналежність до колективу, потреба в спільній праці); 4) потреба в престижі (службове зростання, статус, повагу); 5) вищі духовні потреби (самовираження через творчість, самоактуалізація)

У концепції «людських відносин» Е. Мейо та А. Маслоу досліджена задоволеність працею. Це надалі набуло розвитку в концепції «гуманізації праці», як спробу синтезу тейлоризму і «людських відносин» [34].

Пов'язуючи самоактуалізацію, що розглядається як процес, з мотивацією розвитку, А. Маслоу стверджує: «Самоактуалізація є в якійсь мірі виконаним фактом лише у небагатьох людей. Тим не менш, у більшості вона присутня у вигляді надії, прагнення, потягу, чогось смутно бажаного, але ще не досягнутого» [32].

Здійсненню самоактуалізації в багатьох випадках перешкоджають присутні у кожної людини регресивні тенденції, в основі яких лежать страх, ворожість або ледарство. Зокрема, А. Маслоу [32, с. 47] описує «комплекс Іони» - синдром страху перед власною самоактуалізацією, який обмежує можливості розвитку.

Психологічна теорія трансценденції є останнім внеском А. Маслоу в розвиток теорії самоактуалізації. У ній вводиться відмінність двох типів самоактуалізуючихся людей: «просто здорові особистості, самоактуалізуються» та «трансценденти». Перші живуть у світі, щоб здійснити себе в ньому. Вони володіють і управляють ним, використовують його в цілях добра як зрілі політики і практики. Іншими словами, ці люди є більше діячами, ніж споглядачами, прагматиками, ніж естетамі. Люди іншого типу (трансценденти) часто набагато більше обізнані в реальності Буття (Б-реальність і Б-свідомість), більше живуть на рівні Буття, більш очевидно метомативовані, мають цілісну свідомість і більш-менш часті «плато-переживання» [70].

За К. Роджерсу [43, с. 11], в людини є здатність і тенденція, якщо не явна,

то потенційна, рухатися вперед до зрілості. У відповідному психологічному кліматі ця тенденція вивільнюється і стає не потенційною, а актуальною. Це проявляється в здатності людини розуміти ті сторони свого життя і самого себе, які завдають йому біль і незадоволення. «Тенденція до зростання, спонукання до самоактуалізації або тенденція рухатися вперед - це головна рушійна сила життя, це прагнення, від якого залежить вся психотерапія».

К. Роджерс [43, с. 68] вважав, що «чим більш повно людину розуміють і приймають, тим більше вона намагається скинути фальшивий фасад, що вона використовує при зустрічі з життям, і тим більше прагне йти вперед. Найбільш вірно цей напрям можна визначити такими словами: позитивний, конструктивний напрямок до самоактуалізації, зрілості, соціалізації». К. Роджерс вважав, що особистість і поведінка в більшій мірі є функцією унікального сприйняття людиною оточення. Можливо, більшість відкриттів, які, як виявилось, мають велику соціальну значимість, мали у своїй основі, швидше прагнення задовольнити особистий інтерес, ніж соціальну значимість. Людина творить у першу чергу тому, що це її задовольняє, тому, що вона відчуває в цьому самоактуалізацію.

Обидва автори підкреслювали унікальне значення досвіду для того, хто його переживає. При цьому А. Маслоу дотримувався думки, що поведінка людини та її досвід регулюються ієрархією потреб, не роблячи акценту на феноменологію людини. В свою чергу К. Роджерс, підкреслюючи феноменологію, сконцентрував увагу на терапевтичних умовах, які сприяли самоактуалізації. Його міркування ґрунтуються на тому, що коли індивід стає більш відкритим, більш усвідомленим у всіх аспектах свого досвіду, значно зростає ймовірність того, що він буде діяти соціалізовано. Якщо він може усвідомити свою ворожість, але також і своє прагнення до дружби і прийняття інших, усвідомити очікування своєї культури, також як і свої власні цілі, усвідомити свої егоїстичні бажання, але також і свою ніжність, увагу і турботу про іншу людину, тоді він веде себе гармонійно, цілісно і творчо. Таким чином, чим більше він відкритий своєму досвіду, тим більше його поведінка

говорить про те, що людський рід по своїй природі схильний до творчого соціального життя.

Внутрішніми умовами утворювальної творчості, що визначає направлення до самоактуалізації, К. Роджерс [43, с. 417] вважав: 1. Відкритість досвіду, що протилежне психологічному захисту, присутності ригідності. Захист структури свого «Я» перешкоджає усвідомленню деякого досвіду, або ж він усвідомлюється в спотвореному вигляді. 2. Внутрішній локус оцінювання - джерело оцінювання знаходиться всередині індивіда. Для творчої людини цінність його твору залежить не від похвали чи критики інших, а встановлюється ним самим. 3. Здатність до незвичайного поєднання елементів і понять. Ця здатність припускає спонтанну гру з ідеями, відтінками, формами, відносинами і складання з них неймовірних поєднань, висунення божевільних гіпотез, знаходження проблем у загальновідомому. З цієї гри-дослідження виростає інтуїція, творче бачення нового і суттєвого.

Проблеми суперечності між егоїзмом, любов'ю до себе і любов'ю до інших, якими пронизані теологія, філософія і буденне мислення, піднімає в своїй творчості Е. Фромм. Любов до себе і любов до інших не можуть взаємно виключити одне одного. Повага до своєї особистості, її повноти і унікальності, любов до себе, розуміння свого власного «Я» невіддільне від поваги, любові і розуміння іншого. Е. Фромм вважав, що «я сам, в принципі, в такій же мірі повинен бути об'єктом свого кохання, як й інша людина». Затвердження власного життя, щастя, розвитку, свободи, інакше - продуктивність, коріняться в здатності людини любити, тобто в турботі, повазі, відповідальності і знанні [50, с. 529 - 532]. Любов до себе і любов до інших у принципі неподільні. Любов до себе і егоїзм не тільки не ідентичні, вони діаметрально протилежні. Складається враження, що егоїст занадто піклується про себе, насправді ж все це виявляється лише безуспішною спробою, з одного боку, приховати, а з іншого - заповнити, компенсувати саме цю безуспішну турботу про себе самого [50].

К. Хорні [57, с. 284 - 285] під «більш повної самореалізацією» розуміє «не

тільки розвиток спеціальних здібностей або талантів людини, котрі у неї, можливо, подавлені і ніяк не використовуються, але і розвиток її потенційних можливостей як сильної і цілісної людської істоти, вільної від травмуючих внутрішніх примусів ... кожна людина повинна якомога повніше реалізувати свій потенціал розвитку». Всупереч Фройдю, який песимістично стверджував, що «внутрішнє ядро людини являє собою деструктивну силу, вкриту лише тонким шаром цивілізації», К. Хорні переконана в тому, що «всі люди містять в собі конструктивне ядро, яке прагне до самореалізації», «закладений в людині потенціал, незважаючи на придушення з боку родини, суспільства, культури, здатний до звільнення» [58, с. 9].

К. Хорні акцентує увагу на внутріпсихічних явищах. У основу її розуміння здоров'я та хвороби лягла концепція реального «Власного Я». На її думку людина, щоб приховати свої конфлікти, створює неадекватне, ідеалізоване уявлення про себе - «... це уявлення витісняє її прагнення рости, реалізувати свої наявні можливості ... невротик перестає цікавитися можливістю вирішення або подолання своїх труднощів, реалізації своїх потенційних можливостей, а вся його енергія спрямовується на актуалізацію свого ідеалізованого Я" [68, с. 36]. При відповідних умовах внутрішні потенції «реального Я» будуть розвиватися самі. Подібно до цього людина, якщо надано відповідні умови, прагне розвинути свої особливі, людські потенції: ясність і глибину своїх власних почуттів, думок, бажань, інтересів; здатність використовувати свої власні ресурси, всю силу своєї волі ... »[68, с. 17].

Для А. Адлера життя людини неможливо уявити собі без непереривного руху у напрямку росту і розвитку. Він вважав, що люди володіють творчою силою, яка забезпечує можливість розпоряджатися своїм життям. Вона робить кожну людину самовизначеним індивідумом, архітектором свого власного життя [60, с. 165 - 182]. Люди з вродженою слабкістю, «неповноцінністю органів» у теорії Адлера здатні компенсувати ці дефекти фізично й психологічно і, отже, ці дефекти, що не є перешкодою до самореалізації. Історія і література надають багато прикладів виняткових досягнень, які є

результатом зусиль, вжитих для подолання недостатності органу [60, с. 191].

Згідно з К. Юнгом, кінцева життєва мета - це повна реалізація «Я». Розвиток кожної людини в цьому напрямку унікальний, він продовжується протягом всього життя і включає в себе процес, що отримав назву індивідуації. У кінцевому вираженні індивідуація припускає свідому реалізацію людиною своєї унікальної психічної реальності, повний розвиток і вираз всіх елементів особистості. Юнг називав самореалізацією(самоактуалізацією) підсумок здійснення індивідуації, що досягається дуже непросто. Він вважав, що кінцева стадія розвитку особистості доступна тільки здібним і високоосвіченим людям, які мають достатнє для цього дозвілля [60, с. 197].

У В. Франкла [55] поняття самоактуалізації розглядається через призму сенсу життя. Пов'язуючи сенс існування людини з реалізацією цінностей, він поділяє їх на три групи: цінності творчості, переживання і відносин. Цінності творчості реалізуються, насамперед, у праці, активної творчої діяльності і є найбільш важливими для людини, що сприяють його самоактуалізації, але вони не завжди доступні індивіду. Неможливість їх реалізації жодним чином не означає позбавлення життя сенсу. Цінності переживання, реалізуються у пасивному спогляданні життя, також можуть наповнити життя людини сенсом через любов, пізнання, споглядання краси, мистецтва, природи.

Але існує сенс і в такому житті, яке майже позбавлене як можливості для творчості, так і насолоди красою, наприклад, у випадку невиліковної хвороби, в умовах існування, що обмежене зовнішніми силами. Мета такого життя пов'язана з можливістю високоморальної поведінки. Якщо є сенс життя взагалі, то він повинен бути і в стражданні. Ці цінності відносин можуть бути реалізовані людиною через прийняття страждання і прагнення мужньо і гідно його перенести. Як сказав одного разу Ф. М. Достоєвський, є тільки одна річ, якої я боюся: не бути гідним моїх страждань.

В. Франкл, будучи протягом кількох років в'язнем концентраційного табору, вважав найвищим розуміння життя як досягнення визначених цілей через творчу діяльність та створення чогось цінного - для в'язнів «сенс життя

охоплював ширші кола життя і смерті, страждання і вмирання». У «проходженні через страждання», як і в «проходженні через працю», закладений глибинний сенс народження зрілої особистості, сенс самоздійснення [55].

Не тільки А. Маслоу [69] дотримувався точки зору, згідно з котрою, «творчий початок» - результат іманентних, притаманних особистості властивостей - «креативності», - «фундаментально родової властивості людської природи потенційно закладеної від народження». Цієї точки зору дотримувався і Олпорт. «Перспектива розвитку, яку я для себе бачу, - писав він, є сутністю моєї свободи. Свобода закладена в нашій життєвій позиції, у втіленні в життя надії на постійний саморозвиток» [69, с. 66 - 126].

Проте реалізувати цю «перспективу розвитку» вельми скрутно, бо прагнення особистості протилежні силам переважної більшості оточуючих. «Все своє життя людська істота намагається примирити ці дві тенденції у становленні індивідуальності: родову і власне особистісну. Одна робить з неї дзеркало, інша запалює світло над її індивідуальністю» [60].

Е. Шостром [62] підходить до розгляду явища самоактуалізації з точки зору формування специфічних стилів життя - маніпулятивного і актуалізаційного. Він розглядає психологічні аспекти вічного питання про свободу і відповідальність людини для обґрунтування нової технології психотерапевтичної роботи, головна мета якої - допомогти людині знайти впевненість у собі, усвідомити відповідальність за свою поведінку, спонтанність і радість вільного творчого життя.

Ш. Бюлер постулює ідею про інтенціональне ядро особистості - Selbst, або Self, - і розвиває цю ідею у своєрідній генетичній концепції. «Самість» як цілеспрямованість особистості орієнтована на виконуваність кращих потенціалів, «екзистенції людини». Вона досягається в міру самоздійснення людини в професійних справах, у спілкуванні, в самопожертві заради втілення в дійсність своїх переконань. Самоздійснення можливо при цілеспрямованому житті, коли людина орієнтована у майбутнє. Ш. Бюлер, як і інші гуманістичні

психологи (Г. Олпорт, А. Маслоу, Е. Шостром) всіляко підкреслює роль майбутнього в організації особистості та її життєдіяльності [65].

Поняття самоздійснення близько за змістом самореалізації, самоактуалізації. Ш. Бюлер доводить, що повнота самоздійснення залежить від здатності, особистості ставити такі цілі, які найбільш адекватні її внутрішній суті. Ця здатність називається у Ш. Бюлер самовизначенням. Самовизначення пов'язане з інтелектуальним рівнем особистості, оскільки від інтелекту залежить глибина розуміння людиною власних потенціалів. Чим зрозуміліше людині її покликання, тобто ніж виразніше самовизначення, тим імовірніше самоздійснення. Вона вважає, це однією з причин неврозу є нестача спрямованості, неадекватне самовизначення [31].

У вітчизняній психології безпосереднє відношення до проблем самоактуалізації мають методологічні питання розвитку та саморозвитку особистості, піднімаються Б. Г. Ананьєвим, де «прагнення до свідомої діяльності як найбільш важливої для формування людини і використання потенціалів людського розвитку» [8, с. 6] є визначальним.

Під самореалізацією розуміється практичне здійснення людиною її задатків, здібностей, обдарувань і рис характеру через ту чи іншу сферу діяльності з користю для самого себе, колективу і суспільства в цілому. Самореалізація триває все життя, але в ній можна виділити ряд певних актів - «піків» глибоко індивідуального процесу самореалізації [61, с. 31]. Усвідомленим вибором на користь своєї сутності й поетапним втіленням себе в житті вважає самореалізацію Д. А. Леонтьєв [29].

Вітчизняні вчені, незважаючи на деяку критику теорії А. Маслоу, [5; 49; 28; 8; 61], використовували її гуманістичні положення при розробці критеріїв психологічного здоров'я. Л. І. Анциферова [5] вважає, що основою для виховання повноцінної здорової особистості повинна стати теорія, яка спирається на вивчення особистостей, що відрізняються високим ступенем психологічної зрілості, прогресивних, творчих, що зробили значний внесок у розвиток суспільства.

Слід відзначити спільність поглядів більшості вітчизняних авторів, що використали самоактуалізаційні критерії в питаннях про те, якими властивостями повинна володіти здорова особистість. Так, в роботі Б.С. Братуся [8] найбільш часто відзначаються такі риси, як інтерес до зовнішнього світу, наявність «життєвої філософії», яка впорядковує, систематизує досвід, здатність гумористично фарбувати дійсність, здатність до встановлення душевних, щирих контактів з оточуючими, цілісність особистості та ряд інших. Ця тенденція узгоджується із загальним визначенням, даним у статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я: здоров'я є стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів. Б. Д. Карвасарський [20, с. 222] констатує, що в останні роки все більше поширюється думка, згідно з якою психічне здоров'я «визначається не негативним чином - лише як відсутність дезадаптації, - а з точки зору позитивного її аспекту як здатність до постійного розвитку і збагачення особистості за рахунок підвищення її самостійності та відповідальності у міжособистісних відносинах, вміння оптимально співвіднести особистий інтереси з інтересами групи (колективу)». На думку А. І. Захарова, самоактуалізація - це вдосконалення особистості через подолання неврозів. Цілком закономірно, що інтерес до проблем психічного здоров'я залишається актуальним і в сучасній ситуації [37]. Саме в якості такого показника і може виступити самоактуалізація, оскільки в її критерії відображені такі важливі для професійної життєдіяльності характеристики, як корисність (продуктивність) і задоволеність (як необхідна умова позитивного самопочуття). Продуктивність є важливою умовою повноцінного існування (за Е.Фроммом), а задоволеність сприяє психічному здоров'ю людини (за А.Маслоу) і його конгруентності (за К. Роджерсу) [26, с. 4]

Б. С. Братусь [8, с. 25] у своїй концепції «норми» психічного здоров'я підкреслює, що розвиваюча людина виходить із своєї родової людської суті, вона являє її образ, у своїй границі - образ Людства. Процес прилучення

людини до своєї родової сутності з процесом самоактуалізації. Реалізація людської сутності визначається не просто сумою, сукупністю засвоєних суспільних відносин, а гармонійною, організованою єдністю у злагодженому «ансамблі» людської сутності тих відносин, в які він залучений в процесі діяльного існування своєї сутності [8, с. 26 - 28] та «які здатні персоніфікуватися і інтеріорізуватися» [8, с. 28]. Але немає такої підсумкової сукупності всіх відносин, яка визначала б своїм числом сутність людини. Головним системоутворюючим фактором цього ансамблю, що задає «рух становлення», ієрархічну єдність і гармонію є розвиток певного роду ставлення до людей і до кожної окремої людини як самоцінності. «Без емпатійних розумінь і прийняття іншої людини самореалізація неможлива», - говорить К. Роджерс [43].

Ставлення до людей, як головний системоутворюючий чинник залучення людини до його родової людської сутності має місце в будь-якій діяльності людини. І праця, таким чином, може (залежно від лежачих в його основі ставлення до себе та інших) або сприяти розвитку людської сутності, або вести до замкнутості, відокремленості, вузькоєгоїстичним тенденціям.

А С. Макаренко, який високо ставив виховну роль праці, спеціально підкреслював, що праця в певному сенсі - процес виховно-нейтральний, він однаково може виховувати і колективіста, і індивідуаліста, що залежить, перш за все, від способу зв'язку та відносин між собою учасників трудового процесу. У своїй концепції Б. С. Братусь торкається моральних та практичних аспектів самоактуалізації.

С. К. Нартова-Бочавер [35] досліджує представленість у самосвідомості підлітків цінностей альтруїзму і особистісних досягнень, піднімаючи проблеми співвідношення моральних практичних аспектів самоактуалізації. Вона ставить важливі питання: за рахунок яких емоційних і діяльних ресурсів здійснюється допомогу іншим людям? Від яких особистісних домагань відмовляється суб'єкт на користь своїх моральних установок і наскільки необхідні ці жертви? Аналіз проблеми дозволив автору зробити висновок, що

можливість і необхідність співіснування, несуперечності моральних і утилітарних цінностей, соціального та індивідуального в самоздійсненні людини обґрунтовувалася різними напрямками філософської думки.

Один з них - етична система видатного гуманіста нашого століття А. Швейцера. Будь-який прогресивний світогляд, на думку вченого, має відповідати двом вимогам: бути етичним та оптимістичним, тобто знати вчення про добро і вказувати можливість реального подолання зла. Для цього необхідно поєднати прагнення до самовідречення і до самоздійснення; споглядальний початок філософських систем Сходу має поєднатися з діяльною філософією Заходу при затвердженні права суб'єкта на життя як початковій цінності. «Ми служимо суспільству, не приносячи себе в жертву йому. Ми не дозволяємо йому опікати нас в питаннях етики» [35, с. 25].

На думку С. К. Нартова-Бочавер, «альтруїстичною дією можна вважати таку дію, при якій, надаючи кому-небудь підтримку, суб'єкт керується ставленням до нього як до цінності».

У роботах дослідників доперебудовного періоду основними сферами самоактуалізації, з якими були пов'язані життєві цілі особистості, називалися: трудова, соціально-політична, сімейно-побутова, культурно-дозвілєва, незалежно від того, розглядаються вони як самостійні [50, с. 67] або «перехресцевальні» [50, с. 40-41]. Підкреслюючи свободу самовизначення людини, І. С. Кон [22, с. 345] пише: «Життя дорослої людини багатогранне і різні види діяльності можуть мати для неї неоднакове значення. Для одного головна сфера самореалізації праця, для іншого - сім'я, для третього - суспільно-політична активність, для четвертого якісь непрофесійні захоплення».

У дослідженнях останніх років основними сферами самоактуалізації особистості називаються професійна діяльність (яка включає професійну освіту) та сім'я [25; 26, с. 109]. При цьому професійну сферу нерідко відзначають як провідну в самореалізації особистості [19; 24].

Отже, для вітчизняної та зарубіжної екзистенційно-гуманістичної

психології характерна спільність розуміння людини як суб'єкта-творця власного життєвого шляху, який прагне до реалізації свого потенціалу. Самореалізація розглядається як свідоме здійснення унікальних ресурсів особистості за допомогою індивідуального і «спів-творчого» докладання зусиль, адекватних цілям самореалізації. Підкреслюється, що в основі феноменології самореалізації лежить універсальна особистісна здатність до виявлення, розкриття і опредметнення своїх сутнісних сил.

У дослідженнях зазначається взаємообумовленість самореалізації та особистісної зрілості: ефективність реалізації потенціалу особистості залежить від її здатності усвідомлювати свою цінність, вміння ставити і досягати мети діяльності, аналізувати свої можливості, особливості життєвої ситуації і на цій основі обирати стратегію самоздійснення. На основі теоретичного аналізу зарубіжних і вітчизняних джерел у параграфі розкриваються змістовні та структурні характеристики самореалізації особистості.

У самореалізації виділяються два рівні: базовий, інтегрально-особистісний, який визначається когнітивним, мотиваційно-оцінювальними, емоційно-вольовим компонентами, і операціональний, представлений різними способами самоздійснення особистості. Як показники самореалізації розглядаються задоволеність і продуктивність.

Задоволеність самореалізацією припускає відповідність бажаного і досягнутого, відчуття осмисленості, ефективності самореалізації. Продуктивність самореалізації ґрунтується на досягненнях, успіху, зовнішньої реалізованості ресурсів особистості.

Але єдиного розуміння на те, що ж таке самореалізація досі не існує. Вчені розглядають також тотожне поняття – самоактуалізацію.

1.2 Поняття стратегій самореалізації

Життєва стратегія це мистецтво ведення власного життя, головною метою

якої є пошук і здійснення свого унікального сенсу. Важливими характеристиками життєвої стратегії є рівень відповідальності, ступінь осмисленості життя, система цінностей і відносин людини.

Кожен з нас у певний момент свого життя замислюється над тим, що є життя і в чому його сенс. Для більшості людей це питання пов'язане, перш за все, зі способом існування: як прожити життя щасливо, гідно, красиво, радісно, добре? Ми прагнемо до хорошого життя, знаходячи все нові й нові способи досягнення цієї мети. Прагнення сучасної людини часом побудовані не на істинній вірі у свої можливості, а на бажанні отримати перемогу над ким-то, в тому числі над своїм ідеалізованим Я.

Під стратегією життя ми розуміємо такий спосіб буття, систему цінностей і цілей, реалізація яких, згідно з уявленнями людини, дозволяє зробити його життя найбільш ефективним. Іншими словами, це мистецтво ведення власного життя [1].

Основними показниками ефективності стратегії життя людини є його задоволеність життям та психічне здоров'я. Оскільки психічне здоров'я є метою психологічної практики, ми вважаємо, що вивчення характеристик життєвої стратегії, їх узгодженості дозволить найбільш близько підійти до причин внутрішньоособистісних конфліктів, у тому числі пов'язаних з незадоволеністю життям.

У психології поняття стратегії життя розглядається в рамках загальної теорії особистості. Зупинимося на деяких соціально-психологічних підходах вивчення життєвих стратегій. Всі ці підходи так чи інакше відображають потребу людини організувати своє життя таким чином, щоб воно було найбільш ефективним з точки зору індивідуального уявлення людини про ефективність життя.

У вітчизняній психології проблему стратегії життя найбільш широко розглядала К.А. Абульханова-Славська[1]. Вона виділила три основні ознаки життєвої стратегії: вибір способу життя, вирішення протиріччя «хочу-маю» і створення умов для самореалізації, творчий пошук. На її думку, особистість

можна назвати зрілою, якщо вона здатна встановлювати свій «поріг» задоволеності матеріальними потребами і починає розглядати їх як одне з умов життя, спрямовуючи свої життєві сили на інші цілі. «Ця здатність особистості перемикає свої життєві прагнення з матеріальних цінностей на інші і є показником того, що вона почала жити особистим життям».

Різні типології життєвих стратегій можна виявити в соціально-психологічних теоріях, які на основі суспільного життя особистості виявляють різні способи життєздійснення. Так, Е. Фромм [52] стверджує, що ринкова економіка, заснована на відносинах конкуренції, несприятливо впливає на психічне здоров'я і розвиток особистості: людина стоїть перед вибором - «мати» або «бути», тобто або якомога більше мати (у тому числі матеріальних благ), або розвивати в собі всі закладені природою здібності і сили, «бути багатом». І часто під тиском суспільних норм люди віддають перевагу «мати» на шкоду перспективі особистісного розвитку. Власні інтереси і схильності при цьому ігноруються, що приводить людину до хибного життєвого вибору.

Практика конкурентних відносин спонукає багатьох вибрати ідеал успіху будь-якою ціною. К. Хорні[58] відзначає, що для задоволення прагнень, часом нав'язуваних громадськими шаблонами, зростаючи людина вже з дитинства виробляє три основні стратегії, або особистісні орієнтації по відношенню до інших людей: 1) рух до людей: єдиною метою людей з такою орієнтацією є любов, і всі інші цілі підпорядковані бажанням заслужити цю любов, 2) рух проти людей: система цінностей людей з такою орієнтацією побудована на філософії «джунглів» - життя це боротьба за існування, 3) рух від людей: потреба в незалежності та недоторканності відвертає таких людей від прояву боротьби.

Однак часто це виражається у відсутності способу пристосування до сучасних умов життя А. Адлер відзначає, що формування життєвих цілей починається в дитинстві як компенсація почуття неповноцінності, невпевненості і безпорадності в світі дорослих. Життєва мета формується в ранньому дитинстві під впливом особистого досвіду, цінностей, особливостей

самої особистості. Саме в дитинстві, на його думку, і формується життєвий стиль - інтегрований стиль пристосування до життя і взаємодії з ним.

Любов, дружбу і роботу А. Адлер [3] називає основними життєвими завданнями, з якими стикається людина, які визначені умовами людського існування і дозволяють підтримувати і розвивати життя в тому середовищі, в якому він знаходиться. В еволюційному процесі постійного пристосування до навколишнього корениться вроджене прагнення до вищості або вдосконалення, тобто спонукання покращувати себе, розвивати свої здібності. Але мета переваги може бути як позитивної, так і негативної. Якщо це прагнення включає громадські турботи і зацікавленість у благополуччі інших, то воно буде розвиватися в конструктивному і здоровому напрямку.

Вітчизняні психологи виділяють три основних типи стратегій життя: стратегія благополуччя, стратегія життєвого успіху і стратегія самореалізації. Ці типи засновані на більш узагальнених уявленнях про те, до чого, як правило, прагнуть в житті люди. Зміст цих стратегій визначається характером соціальної активності особистості. Так, рецептивна («споживча») активність є основою стратегії життєвого благополуччя. Передумовою стратегії життєвого успіху виступає, перш за все, мотиваційна («досягаєма») активність, яка розрахована на суспільне визнання. Яскравим прикладом тому, за визначенням авторів, є підприємництво. Для стратегії самореалізації характерна творча активність. У житті зустрічаються, швидше, змішані типи: всі ми, але різною мірою, прагнемо до благополуччя, успіху та самореалізації, до різного масштабу реалізації цих стратегій. [1; 3]

Американські психологи [3; 52; 58] виділяють дві групи життєвих стратегій, заснованих на перевазі внутрішніх і зовнішніх прагнень. Зовнішні прагнення, оцінка яких залежить від інших людей, засновані на таких цінностях, як матеріальне благополуччя, соціальне визнання і фізична привабливість. Внутрішні прагнення засновані на цінностях особистісного зростання, здоров'я, любові, прихильності, служіння суспільству. Відзначається, що вибір стратегії залежить від ролі батьків у вихованні

дитини. Батьківська підтримка автономності, емоційна залученість і структурованість вимог до дитини ведуть до домінуванням у нього внутрішніх прагнень і, як правило, до психічного здоров'я. Таким чином, життєві цілі, будучи рисами ідеального образу майбутнього життя людини, і система цінностей, на основі якої вибудовуються ці цілі, можна віднести до якісних характеристик життєвої стратегії, оскільки вони відображають її зміст - те, до чого прагне людина. До кількісних характеристик життєвої стратегії ми відносимо відповідальність і осмисленість життя, оскільки вони можуть бути різного рівня і, як ми вважаємо, роблять вплив на задоволеність життям, тобто - наскільки ефективно буде протікати реалізація життєвих цілей людини. Всі ці характеристики починають формуватися в дитинстві під впливом виховання. У процесі розвитку суспільства і зміни суспільної моралі людина може переосмислювати свою систему цінностей, внаслідок чого його життєві цілі наповнюються іншим змістом. [3; 52; 58]

Проблема стратегії життя тісно пов'язана з вічною проблемою сенсу життя, і якщо перша відповідає на питання як жити, то друга - заради чого жити. Протягом століть проблему сенсу життя прагнули вирішити філософи та письменники. Епікурейці вбачали сенс життя в насолоді його благами, в досягненні щастя; прихильники аскетизму виступали за придушення плотських бажань, почуттів; стоїки переносили мету життя в область логічних побудов, відірваних від життєвих пристрастей. Особливість цих інтерпретацій полягала в тому, що людина або зливалася з природою, насолоджуючись її благами, або відмовлявся від цих благ. Лише в XIX - початку XX ст. прийшло усвідомлення того, що життя має бути співвіднесена з особливостями самої особистості. З виникненням поняття приватного життя людина починає усвідомлювати себе активним творцем і господарем власного життя. Прийняття відповідальності за кожен життєвий вибір дозволяє людині відчути свою життєву силу.

Багато психотерапевтів переконані, що в кожній людині є сили, які направляють її до реалізації всіх своїх можливостей, до гармонії зі світом,

осягнення сенсу життя. У більшості філософських, психологічних і соціологічних концепцій ці прагнення розглядаються в контексті творчої діяльності особистості, розкриття її творчого потенціалу. Такого підходу дотримувалися Н.А. Бердяєв, С.Л. Рубінштейн, Е. Фромм, А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс та інші [3; 52; 58].

Так, С.Л. Рубінштейн [46] назвав людину суб'єктом власного життя. Людина активно будує умови свого життя і своє ставлення до нього. Відповіддю на запитання, наскільки гідною було життя, є усвідомлення того, наскільки відповідальним був життєвий вибір. А. Адлер [3] відзначав, що людина активно вишукує одні переживання і уникає інші, вибірково перетворює та інтерпретує досвід, створюючи індивідуальну схему апперцепції і формуючи різні патерни по відношенню до світу.

Процеси формування життєвої мети, стилю життя, уявлень про себе і про світ по суті є творчими актами. Становлення творця відбувається в дитинстві стихійно. Протягом життя ця тенденція може згасати. Але пізніше, як правило, зріла особистість як би згадує про це і вже свідомо вибирає цінність творчого буття. Ця здатність людини вийти за рамки соціальних стереотипів, шаблонів і оман дозволяє йому перетворити свій минулий досвід і знайти місце в житті.

К. Юнг, даючи визначення архетипу дитини, писав: «Він втілює життєві сили, що знаходяться поза обмежених меж нашого свідомого розуму ... Він висловлює найсильніше і невизначене прагнення кожної істоти, прагнення до самореалізації».

Як писав А. Маслоу [32], у творчої людини поєднуються якості зрілою і незалежної особистості з дитячою простодушністю, відвертістю і свіжим інтересом до всього нового. Цінностями такої людини є істина, добро, краса, справедливість, досконалість. Самореалізація для нього - це праця, метою якого є досягнення досконалості в тому, що він покликаний робити. Така людина прагне бути не просто фахівцем, а добрим фахівцем, а тому завжди стурбована своїм розвитком.

К. Роджерс [43] бачив творчість не тільки і не стільки у створенні чогось

нового зовні, але перш за все в створенні нових граней власної особистості. Головним спонукальним моментом творчості є прагнення до розвитку, розширення, вдосконалення, зрілості, а значить, і здоров'я. К. Роджерс вважав[43], що в тій мірі, в якій індивід відмовляється усвідомити (або пригнічує) значну частину свого досвіду, його творіння можуть бути патологічними або соціально шкідливими. А тоді, коли людина відкрита всім сторонам свого досвіду і всі відчуття його організму доступні його свідомості, нові продукти його творчості скоріше будуть творчими і для нього самого, і для інших.

Стратегія творчості припускає спосіб життя «тут і тепер». Для людини, яка відчуває себе творцем свого життя і усвідомлює, що ніхто, крім нього самого, не зможе зробити його щасливим, сенс життя найчастіше визначається поняттям свободи. На нерозривність творчості життя і свободи вказували Н.А. Бердяєв, Е. Фромм, В. Франкл, К. Хорні [53; 55; 58]. Вони вважали, що людині завжди притаманна творча енергія, свобода волі, яка дана йому для духовного розвитку. Е. Фромм, В. Франкл і К. Хорні [53; 55; 58] розвинули ідею про те, що людина - активний діяч, здатний протистояти потужному тиску несприятливих соціальних сил. Таким чином, стратегія творчості - це спосіб буття, при якому людина свідомо чи несвідомо займає позицію активного творця свого життя, спираючись на такі цінності, як любов, краса, добро, розвиток, тобто здійснюючи вибір на користь душевного та духовного здоров'я.

Основними принципами розвитку психічного здоров'я є комплексність, креативність, принцип «внутрішнього спостерігача», зміцнення позитивних установок. Це означає, що оздоровлення має здійснюватися цілісно, з урахуванням усіх чинників, що впливають на підвищення рівня здоров'я. Людина, прислухаючись до себе, обирає або створює свої способи оздоровлення, довіряючи собі та своїм самовідчуттям. Для цієї мети найбільш цінними є прийоми, спрямовані на розширення сфери усвідомлення свого Я, прояснення життєвих цілей і цінностей, тут використовуються такі вправи, як

«життєві цілі», «пошук екзистенціальних підстав».

Отже, на психічне здоров'я впливає величезна кількість факторів. Основні з них - прийняття відповідальності за своє життя, самопізнання як аналіз себе, саморозуміння і прийняття себе як процес внутрішньої інтеграції, вміння жити в теперішньому моменті, осмисленість буття, здатність до емпатичного розуміння.

Згідно з традиціями вітчизняної психології, стратегія самореалізації особистості визначається як заснований на сенсожиттєвих і ціннісних орієнтаціях особистості, її плани і прогнозах самоздійснення спосіб свідомого управління процесом самореалізації (К.А.Абульханова Славська, О. С. Васильєва, Є. Є. Вахромов, Є. А. Демченко, Б. Дерманова, Р. А. Зобов, Л. А. Коростильова, Н. Ф. Наумова, Т. Є. Резник, Ю. М. Резник, Є. О. Смирнова, С. Ю. Степанова та ін.). [2]

Відзначається, що кожному особистістю характеризує індивідуальна система стратегій самореалізації, яка являє собою сукупність обраних нею ієрархічно організованих і взаємопов'язаних одна з одною стратегій самореалізації. [2]

На основі теоретичного аналізу можна зробити висновок про те, що стратегія самореалізації може розглядатися як інтегральне утворення, яке функціонує на мотиваційному рівні, що визначає характер цілей, ціннісно-смыслову специфіку стратегії самореалізації, і операціональні рівні, що характеризують конкретні способи самореалізації особистості.

Роль ціннісних орієнтацій та особистісних смислів є найважливішим компонентом, що визначає спрямованість діяльності, регулює поведінку і способи самореалізації особистості. Ціннісно-смыслові орієнтації надають сенс і напрямок діяльності людини, роблять вплив на спрямованість і зміст соціальної активності особистості і визначають її центральну позицію по відношенню до себе і до навколишнього світу.

Особливу увагу слід приділити розгляду ціннісно-смыслових орієнтацій у контексті самореалізації в дослідженнях, виконаних у руслі гуманістичної

психології; в них відзначається дихотомія базових фундаментальних цінностей, що визначають вектор самоставлення, саморозвитку, самореалізації особистості. До їх числа належать «Б-цінності» - цінності буття і «Д-цінності» - дефіцитарні цінності (А. Маслоу), [32] метацінності «володіння» - «буття» (Е. Фромм), [54] внутрішні «безпосередньо пережиті організмом» і запозичені «інтроецировані» цінності (К. Роджерс), [43] які, маючи узагальнений характер, можуть виступати як стратегії самореалізації особистості.

У результаті аналізу вітчизняних і зарубіжних психологічних досліджень виділені основні стратегії самореалізації особистості, названі нами прогресивними та регресивними.

Основу типології склали полярні життєві орієнтації «бути» і «мати» (Е. Фромм) [54] і показники самореалізації - задоволеність і продуктивність самореалізації як процесу (І. Б. Дерманова, Л. А. Коростильова, Н.А. Никонова). [24]

У параграфі дано обґрунтування виділення і опис прогресивної та регресивної стратегій самореалізації особистості з точки зору взаємозв'язку показників самореалізації - задоволеності та продуктивності з життєвими орієнтаціями володіння-буття.

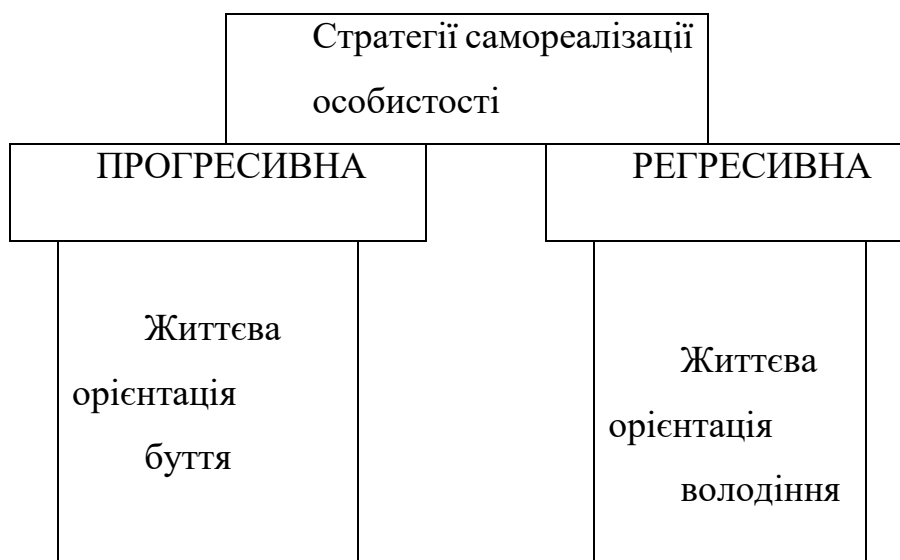

Рис.1.1. Стратегії самореалізації особистості

Прогресивна стратегія самореалізації - це стратегія досягнення цілей самоздійснення особистості в соціумі, детермінована внутрішніми домінантами розвитку. Вона припускає використання внутрішніх зусиль для досягнення внутрішньої гармонії. Дана стратегія самореалізації особистості обумовлена загальною життєвою орієнтацією буття з переважанням екзистенціальних цінностей (особистісного зростання, духовного розвитку, здоров'я, любові і прихильності, служіння суспільству) і вимагає орієнтованості на свою внутрішню позицію, уявлення про себе як про активний суб'єкт свого життя. [1]

Задоволеність особистості здійсненням свого потенціалу припускає рефлексію, прийняття власної індивідуальності, прийняття інших. Сукупність даних факторів визначає істинність самореалізації, відповідність бажаного і реалізованого. Особистість, що само реалізується, характеризується цілісністю сприйняття світу, подоланням полярності і фрагментарності. [5]

Продуктивність в рамках прогресивної стратегії виявляється як екзистенціальний інтерес і як породження індивідуальних смислів. Розвиток індивідуальності є кінцевою метою прогресивної стратегії самореалізації особистості.

Рецептивна стратегія самореалізації - це стратегія споживання різного роду соціальних успіхів і благ особистістю, орієнтованої на зовнішнє середовище. Для неї характерна пріоритетність гедоністичних цілей і прагнень. За критерієм задоволеності можна характеризувати цю стратегію самореалізації з точки зору фрагментарності сприйняття світу та свого Я, відсутність цілісної концепції себе у світі. Фрагментарність припускає реалізацію потенціалу особистості на тлі недостатнього усвідомлення своїх ресурсів, підміну унікальних індивідуальних цілей зовнішніми, контекстуально-орієнтованими цілями самореалізації. Це означає перевагу не власних, а зовнішніх соціально - заданих маркерів успішності самореалізації особистості, а значить, - відсутність або уникнення відповідальності за

втілення власної унікальності в процесі самореалізації. [1] Продуктивність рецептивної стратегії самореалізації носить зовнішній характер, співвідноситься з соціально вживаними цінностями і смислами і виражається в їх некритичному присвоєнню особистістю. [43]

Можна зробити висновок про те, що прогресивна і рецептивна стратегії самореалізації особистості кардинально відрізняються показниками самореалізації (задоволеністю та продуктивністю), а також ціннісно-смысловими детермінантами, що транслуються домінуючими життєвими орієнтаціями володіння-буття.

Отже, стратегії самореалізації – це мистецтво ведення власного життя. Основними показниками ефективності стратегії життя людини є його задоволеність життям та психічне здоров'я.

1.3 Гендерні особливості особистісних характеристик

До кола важливих проявів сучасної модернізації в Україні справедливо відносять проблематику прав жінок. Обговорення правового питання з точки зору тендерного підходу дозволяє оцінити спроможність того чи іншого суспільства до поновлення - переходу від традиційних засад до сучасних ліберально-демократичних укладів. Адже права жінок як невід'ємна складова прав людини є одним з найголовніших параметрів модернізації сучасного суспільства. Ця проблема важлива сьогодні для України в плані порушення питання про здатність опанування ідеалами, цінностями і нормами демократії.

Сьогодні йдеться про гігантське соціальне зрушення, суть якого полягає у радикальному перегляді одного з базисних принципів суспільного устрою. Довгий час світ і порядок, включаючи відносини чоловіків і жінок, базувалися на принципах ієрархічного підпорядкування сакральному чоловічому авторитету. Але з XVIII сторіччя цей усталений порядок речей починає рушитися під тиском хвилі буржуазних революцій. Ці події проголосили настання нової ери - ери прав людини.

З постановки питання про права людини, рівність усіх людей перед законом починаються зміни у поглядах на призначення жінки, оцінці її ролі в суспільстві. Ці зміни відбуваються важко і болісно. Досі про права жінок говорили або як про проблему "секса", або як про "жіноче питання". В дійсності - це проблема виникнення цілком нової, за визначенням сучасного дослідника Б. Парамонова, "нерепресивної культури", яка стала "справжньою темою двадцятого сторіччя і поза всяким сумнівом переходить в двадцять перше" .. Становлення "нерепресивної культури" немов би завершує формування основ демократії, тобто включення в демократичний процес усіх без винятку членів суспільства, отже і жінок.

Психологічні відмінності між чоловіками і жінками зумовлені успішністю і продуктивністю в професійній та соціальній сферах. Але результати порівняльних досліджень і особливо їх інтерпретація неоднозначні, що змушує з великою обережністю підходити до тих висновків, які містяться в літературі [11].

Широко відома загальна закономірність жіночого типу розвитку - більш ранній розвиток усіх функцій.

Дорослі чоловіки і жінки за середніми показниками інтелектуального розвитку не відрізняються. У той же час, кількість чоловіків на обох кінцях кривій нормального розподілу, побудованої за результатами вимірю коефіцієнтів інтелектуальності (IQ) помітно перевершує число жінок[11]. Чоловіки і жінки відрізняються діапазоном розкиду розумових здібностей. Це означає, що серед чоловіків більше як розумово відсталих індивідів, так і високообдарованих. Можливо, цією особливістю підтверджується один із законів біологічної еволюції

В. А. Геодакяна, де жіноча стать виступає як стабілізуючий консервуючий початок, а чоловіча стать уособлює все нове, мінливе, завдяки чому біологічний вид отримує постійний приплив нової генетичної інформації [12].

Таким чином, ще одна загальна закономірність жіночого типу розвитку - велика стабілізація (стійкість) функціонального рівня або більш високий

рівень саморегуляції організму [4, с. 157].

Результати психометричних досліджень показують, що у жінок більш розвинений вербальний інтелект, а у чоловіків - зорово-просторовий. Мова дівчат багатша і по словниковому запасу, і по граматичному строю. Вони проявляють більше інтересу до людей, ніж до предметів і, - до соціальних ситуацій, ніж до вирішення механічних задач.

Дослідники намагаються знайти біологічні підстави спостережуваних розходжень у пізнавальних здібностях, звертаючись до механізму міжполушарного розподілу функцій у чоловіків і жінок. Г. Ленсделл [11] одним з перших прийшов до думки, що деякі фізіологічні механізми, що лежать в основі зорово-просторових і вербальних здібностей в жіночому організмі, можуть перекриватися, а в чоловічому - розташовуватися в протилежних півкулях [11, с. 67]. Виявлено, що у жінок у певній ділянці мозолистого тіла мозку більше нервових волокон, ніж у чоловіків. Це може означати, що міжполушарні зв'язки у жінок більш численні і тому у них краще відбувається об'єднання інформації наявної в обох півкулях [14, с. 260].

Виявлені у жінок більш високі показники, пов'язані з лінгвістичними функціями, пам'яттю, аналітичними здібностями і тонким ручним маніпулюванням можна пов'язати з більшою відносною активністю у них лівої півкулі.

Існуючі в життєвій свідомості уявлення про відмінності в обдарованості чоловіків і жінок більшість дослідників пов'язують з традиціями й установками патріархального суспільства. Виділяють цілий ряд соціально-психологічних факторів, що заважають жінкам повірити у свої можливості і реалізувати свої задатки. По-перше, певні традиції і культурні експектації, які в процесі взаємодії дитини з навколишнім світом інтеріорізуються і впливають в подальшому на його мотивацію, систему цінностей, ступінь впевненості в собі. По-друге, дії батьків і педагогів, які вселяють дітям уявлення про стереотипні статеві ролі, про «чоловічу» і «жіночу» типи поведінки, «чоловічі» і «жіночі» професії. По-третє, підкреслюється явна і

прихована дискримінація жінок, яка існує в науковому співтоваристві і заважає їх професійним, науковим і соціальним досягненням [39].

Процес соціалізації і формування статевих ролей починається рано: батьки з народження по-різному ставляться до хлопчиків і дівчат, до них пред'являють різні очікування, вони отримують різні іграшки, набувають різний досвід і т. ін. У дівчаток не заохочують проявів активності, незалежності, схильності до ризику, до дослідницької поведінки, готують до репродуктивного життя, «гарної» поведінки, слідування правилам, придушення власної ініціативи, конформності. Цей процес починається в сім'ї і продовжується в школі, де хлопчиків більше орієнтують на досягнення, на подолання труднощів, на більш високий рівень домагань [11, с. 68 – 69; 39, с. 33 – 34; 64, с. 3].

З вищесказаного логічно випливають деякі закономірності професійної самовизначеності жінок, відмічені дослідниками. Дівчаток відрізняють менш певні професійні плани [39, с. 38], їх професійне самовизначення і перспективне планування життя існують незалежно одне від одного і ніяк не впливають один на одного [67, с. 78]; вони мають схильність до вибору професій більш низьких щодо соціально-економічного статусу, що мають виконавський або обслуговуючий характер [39].

Сучасний діловий світ побудований на традиційно маскулінних цінностях - агресії, досягненні мети будь-якою ціною. Орієнтація на людину виявляється менш значущою, ніж орієнтація на «справу», що змушує жінку, щоб бути успішною, відмовитися від таких якостей, як емоційність, інтуїція, увагу до міжособистісних відносин.

Є ще одна проблема, породжена особливостями тендерної соціалізації: соціалізований чоловік живе установкою долати зовнішні і внутрішні труднощі в роботі - у нього немає запасного плацдарму, немає можливості вибрати варіант. Чоловік не відволікається на народження, виховання дітей і збереження домашнього побуту. Навпаки, будь-яка жінка знає, що завжди може «сховатися» в світі сім'ї, зайнятися вихованням дитини і в цих сферах

реалізувати свої багатогранні інтереси і здібності, що допоможе зміряться з поразкою в професійній сфері. Це відноситься як до домогосподарок, так і до працюючих жінок, для яких професія не стала сферою самореалізації. Так підриваються наполегливість і завзятість, необхідні для подолання криз в роботі.

Розповсюджений як у повсякденному житті, так і описаний у психоаналізі [58] і згадується в науковій літературі [33; 39; 37] тип жінки, причина внутрішнього конфлікту якої - переоцінка потреби в любові і приналежності. У цьому випадку жінки відчують себе нещасними, невпевненими і пригніченими до тих пір, поки поруч немає відданої людини, яка би їх любила і про неї дбала. Вони застряють на цьому моменті в житті - необхідності вийти заміж - і не здатні розвивати свій творчий потенціал і таланти.

Високий рівень освіти - потенціал, який розуміється як «багатофакторна цінність» для жінки [38, с. 30]. Але, крім цього, вона повинна бути підготовлена до того, що «для жінки, яка прагне зробити кар'єру, необхідний трудовий внесок в 3-5 разів більший, ніж для чоловіка, який бажає досягти того ж результату» [15, с. 173]. Така непередготовленість, заважає особистісному і професійному зростанню, так породжує внутрішню напруженість, почуття несправедливості, конфліктність [15, с. 173].

Дослідження Є. П. Кораблін показує, що жінка за своєю суттю, виходячи з особливостей психічного світу (зверненість до внутрішніх суб'єктивних переживань, схильність до самопочуття, співпереживання і турботі), призначена для діяльності, що потребує лише допомоги. Саме, в цій діяльності вбачається жіноча, материнська підстава [23].

Відомо, починаючи з К. Юнга, що крайні прояви мужності в чоловіках, як і жіночності в жінках не сприяють соціальному успіху. «Жорстке закріплення статево-рольових моделей призводить до обмежень самореалізації чоловіків в сімейній сфері, а жінок у професійній» - стверджує І. К. Клеціна [21, с. 164]. У реальному, а не в абстрактному житті, потрібна гнучкість проявів жіночності і мужності [36, с. 133; 22]. «... При успішному професійному просуванні

чоловіча частина жіночої особистості підсилює свою вагу, розвиваючись за рахунок жіночої, і співвідношення стає все більш рівноважним. Крім того, певні форми діяльності можуть швидше зрушувати ці показники» [40, с. 161]. І особи відносно вільні від жорсткої статевої типізації, мають більш багаті поведінкові репертуари і психічно більш благополучні.

Є. П. Корабліна вважає, що для становлення особистості необхідно досягнення гармонії через осягнення мудрості, яка об'єднує чоловіче і жіноче начала в розвитку особистості. «Для чоловіків і жінок існування, саме життя, самовираження в ній, любов і духовність мають різні відтінки, які в певному сенсі протилежні, що і є причиною їх взаємної привабливості і стимулює людство до розвитку» [23, с. 176].

Існують певні стереотипи сприйняття жінок-фахівців, що досягли успіху в професійному «чоловічому» світі, що відображають певні внутрішні конфлікти. Вони пов'язані з проблемою оптимального представлення себе при роботі в практично повністю чоловічих колективах. У жінок-професіоналів чоловіки, а часто і жінки вбачають так званого «мужика в спідниці». «Тим самим виникає типова стратегія оцінки жінок, відповідно до якої їх професійні досягнення прирівнюють до втрати жіночності» [16, с. 154]. Інші - демонструють жіночі риси: вбрання, макіяж, поведінку і в результаті їх перестають сприймати як ділових партнерів. Жінку, яка ставить професійні інтереси вище турботи про сім'ю і про власну зовнішність, зневажливо називають «синьою панчохою».

Зі сказаного виходить, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки обтяжені амбівалентним почуттями прагнення і страху «по відношенню до власних вищих можливостях» і «ухиленням від зростання і розвитку», за А. Маслоу - «комплексом Іони» [36, с. 47 - 52]. Чоловіки більше ніж жінки прагнуть до самоствердження, у них вищий агресивність, рівень притязання, прагнення до успіху, до влади [36], жінки (особливо обдаровані) більш тривожні, невпевнені в собі, їм в більшій мірі властива низька самооцінка [39].

Р. М. Грановська відзначає також деякі типові недоліки жінок. Вони

погано переносять невизначеність, ставляться до неї насторожено, в той час як чоловіки - більш терпимо. У зв'язку з підвищеним почуттям відповідальності за доручену справу жінки виявляють більшу, ніж чоловіки, вимогливість до повноти інформації і відсутності невизначеності.

Розвиток ділової кар'єри жінки у віковій динаміці має свої особливості. Французькі дослідники виділяють три фази в житті жінки: перша - соціалізація, накопичення інтелектуального та професійного «багажу», друга - народження і виховання дітей; третя - самореалізація, самоактуалізація потенціалу [36, с. 115].

Р. М. Грановська звертає увагу, що в 20 - 30 років, коли у продуктивно працюючої людини напрацьовується здатність справлятися з виробничими труднощами, багато жінок сидять вдома і займаються дітьми. Саме в цей період часто виникає суперечність між роллю матері і дружини й кар'єрним ростом. З'являється глибинне протиріччя рольового конфлікту і сама перерва в професійній діяльності може закласти в жінці побоювання всяких змін.

У віці 25-30 років, коли жінка відновлює роботу, у неї виявляється страх не впоратися й виникає, як компенсація, підвищене прагнення довести, що вона зможе добре працювати. На думку автора, якщо, починаючи з цього періоду, жінка буде затримуватися на одному місці занадто довго, не буде вдосконалюватися, то поступово наростаючий внутрішній розлад призведе до того, що у віці 40 - 50 років їй стане все важче змиритися з тим, що її досягнення не отримують визнання. Таким чином, ділова жінка не повинна зупинятися у своєму розвитку і до 45 років благополучно подолати певні стадії-пастки [16, с. 171 - 173].

Зарубіжні дослідники пропонують відмовитися від доктрини, ніби для жінки реальна «лише одна модель способу життя, що пропонує неруйнівний зв'язок професійних та сімейних ролей» [72, с. 154]. Повинні бути створені умови, які дозволили б їй «вільно розпоряджатись собою як робочою силою, які усунуть наявність будь-яких переваг у чоловіків ... і відкриють жінці ... можливість вільного вибору між ролями чи поєднання їх у зручній для неї

формі » [72, с. 150 - 154].

Сьогодні важливим чинником зміни ситуації стають міжнародні зобов'язання, що взяла на себе Україна. Згідно з діючими міжнародними стандартами, вирівнювання статусів чоловіків і жінок є обов'язковим елементом всіх соціальних стратегій і програм будь-якої демократично-орієнтованої держави. Це, безумовно, вимагає від влади зміни своїх підходів до політики по забезпеченню прав жінок.

Суть започаткованих перетворень у сфері тендерної політики зводиться до відмови від колишнього патерналізму у відношенні до жінок на користь політики рівних прав, свобод і рівних можливостей жінок і чоловіків.

Таким чином, гендерні трансформації сучасного соціального простору України, процеси, що відбуваються в українському суспільстві, свідчать про зростання інтересу до жіночих проблем і спроб осмислення особливостей "жіночого питання" в сучасному суспільстві. Ця активність ініціюється не тільки загальносвітовими тенденціями розвитку, але й розвитком внутрішньодержавної жіночої активності, виходом у соціальний простір нових груп, що ідентифікують себе за тендерною ознакою.

1.4 Процес самореалізації в професійній та сімейній сферах

У сучасних умовах змінилися соціальні вимоги до ролі жінки. Як вказують дослідники [17; 48; 73, с. 38], посилюються патріархальні настрої, що пояснює спроби офіційної влади повернути жінку в сім'ю до дітей, чоловіка в ролі домогосподарки. Це не знаходить підтримки в українських сім'ях, оскільки жінка продовжує суттєво поповнювати сімейний бюджет. Такий результат пояснюється тим, що посадові статуси і рівень доходів чоловіка і дружини тісно пов'язані.

Як не парадоксально, причини різних соціальних бід і конфліктів (високе число розлучень, чоловічий алкоголізм, дитяча злочинність, наркоманія) прихильники патріархальних настроїв бачать, перш за все, у високому рівні

зайнятості та освіченості жінок [17]. Поряд з патріархальною думкою існує і полярна точка зору, яку підтримує значна частина жінок, які віддають перевагу бути незалежними і мати роботу. Оптимальним варіантом розвитку сімейних відносин тут є «егалітарний» підхід, при якому родина і робота в рівній мірі важливі для сучасної жінки.

Існує ще один сучасний напрям, за яким жінці пропонують роль «жіночної жінки». Воно акцентує увагу на сексуально-тілесній суті жінки, висуваючи як зразок для наслідування красуню-модель.

Найважливішим фактором, що визначає успішність життєвих стратегій українських жінок, є рівень їхньої освіти. Фактор освіти істотно впливає на можливості самореалізації: збільшує включеність, а головне - дає впевненість у тому, що ці можливості виникнуть.

Разом з тим труднощі в розвитку обдарованих жінок аналізує Л.В.Попова[39]. У зв'язку з цим пропонується два закордонних підходи до проблеми самореалізації обдарованості у жінок. У першому випадку К. Холлінгер і Е. Флемінг приділяли особливу увагу в роботі з дівчатами розвитку самооцінки, самосвідомості і саморозуміння, які, на їхню думку, є центральними для реалізації можливостей обдарованості. У другому випадку, М. Стейнкамп [39, с. 39] направляла більше зусиль на перенавчання батьків, вчителів, широкого соціального оточення, які повинні були виховувати в обдарованих дівчинка самостійність і незалежну поведінку: здатність вчитися працювати в поодиночці, отримувати задоволення від невизначеності, працювати без зовнішніх заохочень і схвалень.

Вища освіта виступає для жінок не тільки найважливішою передумовою успішної самореалізації в професійній сфері або умовою кар'єрного росту, але фактично стає для них перепусткою в інше, більш насичене та яскраве життя, іншу соціальну оточення, де відносини між чоловіками і жінками, чоловіком і дружиною, друзями мають якісно інший характер, а можливість мати багатогранне і щасливе життя зростає. Переважна більшість бідних і, у меншій мірі, малозабезпечених становлять жінки без вищої освіти. На рівні

середньозабезпечених число жінок з вищою освіту (у тому числі незакінченою вищою освітою) починає наближатися до 40% [17, с. 17].

Хороша сім'я - найважливіша передумова повноцінного життя для переважної більшості українських жінок, основа благополучного життя, інакше, основа, на якій надбудовуються всі подальші більш високі поверхи. Відчуття рівності прав в сім'ї є найважливішою передумовою того, щоб жінка вважала родину щасливою. Жінок, що мають (на їхню думку) щасливу сім'ю умовно можна розділити на дві групи: жінки-домогосподарки та жінки - підприємці. Така ситуація пов'язана з особливостями життєвих орієнтацій цих жінок - одні з них орієнтовані в основному на сім'ю, і мають можливість дійсно повністю присвятити себе їй, а інші орієнтовані не тільки на сім'ю, але і на кар'єру, і їх життя дає їм можливість успішно реалізовувати всі свої цілі. Чоловіки ж приймають і люблять їх такими, яким вони є, що і створює для них можливість достатньої гармонії в сім'ї.

У цілому сім'я для жінки - це особливий, дуже значимий і емоційно забарвлений тип партнерства, метою якого є виховання дітей. При цьому передбачається, що в силу самоцінності сім'ї кожна сторона цього партнерства повинна йти заради її інтересів на певні жертви. При цьому невірність, спроби зради сприймаються дуже важко не стільки через любовні травми, скільки через порушення основних принципів існування цього партнерства, як ознака ненадійності і зради. Жінки виступають за перерозподіл ролей у рамках внутрішньосімейних відносин з тим, щоб всі бажаючі мали можливість поєднувати турботи за домом і сім'єю з повноцінною участю в громадському та політичному житті.

Найважчим наслідком економічної кризи в Україні стала для жінки неможливість ефективно поєднувати обидві свої головні соціальні ролі - сімейну та виробничу. Можливо тому любов до дітей займає важливе місце в образі ідеального чоловіка. Жінки відчують неможливість поодиночці вирішити поставлені перед ними проблеми, а рівень їх психологічної напруги виявляється надмірно високий.

Діти та проблеми, пов'язані з їх вихованням, займають в житті жінки центральне місце. Не випадково, створюючи в своїй свідомості образ ідеальної жінки, вони вважають любов до дітей основним якістю, яким повинна вона володіти. Іншими словами, діти - це не тільки невід'ємна частина життя жінки, але і необхідне «сполучна ланка» стосунків чоловіка та жінки в родині в цілому.

«Критерій самореалізації знаходять ... односторонню спрямованість» [24, с. 151] в «дітоцентричних» сім'ях, сенсом життя яких є виховання дітей. Реалізація жінки набуває відтінок неусвідомлюваної жертвності для блага дітей у збиток значущості сфери власного «Я», що обумовлено особливостями психологічної культури. У зв'язку з цим інтерес представляє дослідження С.Г. Посохова і Є. І. Криваге [40], в якому показано, як можлива зміна самосвідомості жінок по відношенню до себе і до дітей на основі отримання другої вищої освіти практичного психолога. Виявлено, що глибина свідомості відповідальності професійного вибору вимагає підвищеної уваги до власної особистості, посиленню турботи про своє Я, потреби в саморозвитку, самореалізації та створення життєвих пріоритетів.

Дослідження підкреслюють, що соціально-професійні характеристики жінок (освіта, місце проживання, місце праці, посадовий статус, галузь) практично не впливають на їх психологічний стан. Найбільш значущий вплив на психічний стан зробило матеріально положення, вік і тип життєвих орієнтацій. Тип життєвих орієнтацій і матеріальна забезпеченість взаємозумовлені.

Отже, роль професійної діяльності в самоактуалізації жінок з різним освітнім рівнем є значною, проте, не визначальною. Не менш важливу роль в самоактуалізації грають сфери подружніх і материнсько-дитячих відносин. Однак роль цих сфер у самоактуалізації не через їх "наявність-відсутність" в житті жінки, а за допомогою емоційно позитивного ставлення до них. Це обумовлює необхідність вивчення емоційної сфери особистості жінок як важливого чинника самоактуалізації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Отже, для вітчизняної та зарубіжної екзистенційно-гуманістичної психології характерна спільність розуміння людини як суб'єкта-творця власного життєвого шляху, який прагне до реалізації свого потенціалу.

Самореалізація розглядається як свідоме здійснення унікальних ресурсів особистості за допомогою індивідуального і «спів-творчого» докладання зусиль, адекватних цілям самореалізації. Підкреслюється, що в основі феноменології самореалізації лежить універсальна особистісна здатність до виявлення, розкриття і опредметнення своїх сутнісних сил.

У дослідженнях зазначається взаємообумовленість самореалізації та особистісної зрілості: ефективність реалізації потенціалу особистості залежить від її здатності усвідомлювати свою цінність, вміння ставити і досягати мети діяльності, аналізувати свої можливості, особливості життєвої ситуації і на цій основі обирати стратегію самоздійснення. На основі теоретичного аналізу зарубіжних і вітчизняних джерел у параграфі розкриваються змістовні та структурні характеристики самореалізації особистості.

У самореалізації виділяються два рівні: базовий, інтегрально-особистісний, який визначається когнітивним, мотиваційно-оцінювальними, емоційно-вольовим компонентами, і операціональний, представлений різними способами самоздійснення особистості. Як показники самореалізації розглядаються задоволеність і продуктивність.

Задоволеність самореалізацією припускає відповідність бажаного і досягнутого, відчуття осмисленості, ефективності самореалізації.

Продуктивність самореалізації ґрунтується на досягненнях, успіху, зовнішньої реалізованості ресурсів особистості.

Було дано обґрунтування, виділення і опис прогресивної та рецептивної стратегій самореалізації особистості з точки зору взаємозв'язку показників самореалізації - задоволеності та продуктивності з життєвими орієнтаціями

володіння-буття.

Можна зробити висновок про те, що прогресивна і рецептивна стратегії самореалізації особистості кардинально відрізняються показниками самореалізації (задоволеністю та продуктивністю), а також ціннісно-смысловими детермінантами, що транслуються домінуючими життєвими орієнтаціями володіння-буття

Психології статевих відмінностей присвячено безліч робіт (А. Фульє, 1896; Б. Ананьєв, 1968; В. Геодакян, 1965; І. Кох, 1988; В. Каган, 1991; У.Харлі, 1992). Починаючи з другої половини 20 ст. більшої популярності набувають дослідження компетентності чоловіків і жінок у різних сферах життєдіяльності.

Французьким дослідники виділили 3 фази в житті жінки:

1. Соціалізація, наповнення інтелектуального та професійного багажу;
2. Народження і виховання дітей;
3. Самореалізація, само актуалізація потенціалів

Кластерний аналіз цінностей жінок показала спрямованість на самореалізацію (свобода, любов, творчість), але також спрямованість на пізнання, де переважає рівність пізнання в гендерному аспекті, і спрямованість на сім'ю.

Роль професійної діяльності в самоактуалізації жінок з різним освітнім рівнем є значущою, проте, не визначальною. Не менш важливу роль в самоактуалізації грають сфери подружніх і материнсько-дитячих відносинь.

Однак роль цих сфер у самоактуалізації реалізується не через їх "наявність - відсутність" в житті жінки, а за допомогою емоційно позитивного ставлення до них.

Це обумовлює необхідність вивчення емоційної сфери особистості жінок як важливого чинника само актуалізації.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1 Організація емпіричного дослідження. Методи та методики

Дослідники відзначають, що досягнення жінок у всіх сферах життєдіяльності відрізняються від досягнень чоловіків не тільки за фактом, але і по самому сприйнятті. О. Гордон вказує, що, розглядаючи можливості жінок щодо традиційних критеріїв самореалізації, їх можна назвати «в'язнями чоловічих мрій». З цього випливає, що надання рівних можливостей у реалізації соціальних досягнень передбачає наявність знань про значення самореалізації і його змістовні відмінності в уявленні жінок і чоловіків. С. Де Бовуар каже, що «драма жінки - це конфлікт між нагальною потребою особистості затвердити свою самоцінність і її положенням, в основі якого лежить уявлення про бідність». Тобто, у жінки існує негласний конфлікт між природною потребою у самореалізації та вимушеною потребою відповідати певним стандартам і стереотипним уявленням соціуму [7].

В уявленнях жінок про самореалізацію спостерігаються особливості, обумовлені гендерними відносинами, що склалися в більшості сучасних суспільств, а також традиційними стереотипними уявленнями про них. Для жінок успішна самореалізація, в основному, означає відповідність соціальним очікуванням щодо призначення жінки, які полягають, насамперед, у народженні дітей і турботі про сім'ю. Жінки прагнуть реалізуватися, насамперед, приватної, міжособистісної сфері, тоді як чоловіків більше цікавлять досягнення у публічній сфері, що кореляє з традиційними уявленнями про самореалізацію.

Згідно мети дослідження, згідно сформованих завдань, згідно гіпотези (для її підтвердження або спростування), в нашому дослідженні використовувались методи, які дозволили отримати кількісні та якісні показники для виявлення певних тенденцій

На основі аналізу наукової літератури по проблемі дослідження суті індивідуально-психологічних характеристик особистості в сучасній психологічній науці було виявлено, що вона відрізняється різноманітністю підходів та недостатнім рівнем узагальненості теоретичних положень

Але проведений аналіз, даних теоретичних підходів, не дав однозначної відповіді на питання який з них може бути найбільш адекватно застосований в нашому дослідженні. Тому, була здійснена спроба узагальнення їх, поклавши в основу концепцію інтегральної індивідуальності (Б.Г. Ананьєв, В.С. Мерлін), та різнорівневність і динамічність індивідуально-психологічних характеристик людини (В.М. Русалов), враховуючи при цьому, специфіку різних видів її провідної діяльності. Тому, що провідна діяльність (навчальна, навчально-професійна, трудова) висуваючи певні вимоги до людини, тим самим, стимулює розвиток певних психологічних властивостей, які у подальшому складають своєрідну ієрархію. Для досягнення мети, для виконання завдання та для підтвердження або скасування гіпотез було використано комплекс методів, зокрема такі:

Теоретичні: аналіз наукової літератури за темою дослідження, логіко-психологічний аналіз (аналіз ,синтез, узагальнення результатів наукових досліджень та літературних джерел класифікація, систематизація, порівняння,) – для розкриття психологічного змісту самореалізації особистості;

Емпіричні: для отримання кількісних показників були використані наступні методи (спостереження, бесіда, психодіагностика) та методики

Математико – статистичні методи : метод середніх значень, кореляційний аналіз

$$\text{Середнє значення: } A_{\text{сер.знач}} = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n}$$

$$\text{Дисперсія: } \delta = \sqrt{\frac{\sum \Delta^2}{n-1}}$$

1. Методика, яка була використана нами – це методика Р. Кеттелла (16PF-опитувальник). Цей опитувальник діагностує риси особистості, які автор позначив як „конституційні” фактори. Р.Кеттелл визначав властивості особистості як такі, що дозволяють передбачати поведінку людини в даній ситуації. Тому треба виміряти і описати основні риси, які формують поведінку. Згідно Р. Кеттеллу риси поділяються на загальні і унікальні (ті, які характеризують конкретну особистість). Особистісний опитувальник Р.Кеттелла “Шістнадцять особистісних факторів” 16PF (коротко - 16PF) . Використання саме цього опитувальника пояснюється нашим прагненням проводити дослідження , дотримуючися однієї методики, а саме – отримання кількісних характеристик якісних рис особистості з метою їхнього співставлення та виявлення впливу факторів, утворюючих емоційний інтелект, на рівень адаптації особистості.

Опитувальник 16 PF вперше було опубліковано Р.Кеттелом у 1950 році, а останнє перероблене керівництво – у 1970 р. Цей опитувальник призначено для вимірювання 16 факторів особистості та є реалізацією підходу до її дослідження на підґрунті теорії рис.

Керуючися тим, що з 23 нормальних рис, які було описано Р.Кеттеллом, найбільш повно вивченими є 16 особистісних факторів, які входять до “Шістнадцятифакторного особистісного опитувальника”(16 PF) Р.Кеттелла, ми взяли до роботи саме цей опитувальник та отримали для кожного досліджуваного саме 16 особистісних рис, або факторів (А.В. Батаршев, 2001, с.78)

На відміну від Г.Айзенка, Р.Кеттелл використовував так звану неортогональну систему факторів, це означає, що виокремлені факти в геометричному сенсі не знаходяться друг відносно друга “під прямим кутом”, тобто корелюють поміж собою. Це надає нові можливості для аналізу – можна провести факторний аналіз оригінального факторного аналізу та з’ясувати, які з рис першого порядку мають тенденцію об’єднуватися в групи. Такі фактори ми одержували за наступними формулами:

F1 – тривожність – адаптованість

$$(38+2L+3O+4(Q4)-2C-2H-2(Q3))/10 \quad (1)$$

F2 – інтроверсія – екстраверсія

$$(2A+3E+4F+5H-2(Q2)-11)/10 \quad (2)$$

F3 – чутливість – реактивна врівноваженість

$$(77+2C+2E+2F+2N-4A-6I-2M)/10 \quad (3)$$

F4- конформність – незалежність

$$(4E+3M+4(Q1)+4(Q2)-3A-2C)/10 \quad (4)$$

Фактори першого порядку за опитувальником Р.Кеттелла :

A- занепокоєність - доброзичливість

B-низький інтелект- високий інтелект

C- емоційна неврівноваженість- емоційна стабільність

E-залежність (покірливість)- домінантність (наполегливість)

F- стурбованість(серьозність) - безтурботність(легковажність)

G- безсумлінність - висока сумлінність

H- несміливість (обережність) - сміливість (упевненість)

I-суровість (жорсткість) – м'якосердя (чутливість)

L-довірливість (поступливість) - підозрілість

M-практичність (твёрдість) - мрійливість(непрактичність)

N-наївність (безпосередність) - проникливість (стриманість)

O-самовпевненість – схильність до почуття провини

Q1-консерватизм - радикалізм (гнучкість)

Q2-соціабельність (залежність від групи) - самодостатність

Q3-імпульсивність - контроль бажань (організованість)

Q4-нефрустрованість (розслабленість) - фрустрованість (напруженість)

При допомозі опитувальника Р.Кеттелла є можливість визначити рівні

ефективності при вагових коефіцієнтів факторів. Також є можливість визначити рівень ефективності і для професійної діяльності.

2. Друга використана нами в дослідженні методика – це методика В.Смекала - М.Кучера.

Ця методика використовується для визначення орієнтації особистості – особистісної (на себе), професійної (на задачу) та міжособистісну (на взаємодію).

Особистісна орієнтація зумовлює домінування мотивів особистісного матеріального благополуччя, престижу. В своїй діяльності особистість орієнтована на можливості покращення свого становища. Професійно спрямованість передбачає підвищення продуктивності праці, оволодіння новими навичками та формування творчого потенціалу особистості, зокрема внеску в спільну діяльність при допомозі різних раціоналізаторських винаходів. Міжособистісна спрямованість передбачає формування не тільки спілкування, але й ефективну співпрацю.

3 методика - це методиці Холла на визначення емоційного інтелекту.

Дана методика дає змогу визначити рівень прояву емоційного інтелекту як при допомозі інтегрального показника, так і при допомозі парціального показника. Методика має слідує шкали: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших. Це дає можливість порівняти рівень емоційного інтелекту в різних структурних підрозділах та оцінити рівень, використовуючи наступні кількісні показники: 39 та менше – низький рівень, 40 – 69 – середній рівень, 70 та вище – високий рівень інтегрального показника. Для оцінки рівня парціального показника використовуються наступні значення: 7 та нижче – низький рівень, 8 – 13 - середній, 14 та вище – високий рівень.

4 методика – це методика К.Роджерса і Р. Даймонда « Дослідження

соціально- психологічної адаптації».

Методика містить шкали, які дають змогу дослідити рівень сформованості соціально- психологічної адаптації особистості, а саме:

- рівня адаптивності;
- рівня прийняття інших;
- рівня інтегральності;
- рівня самосприняття;
- рівня емоційної комфортності,
- рівня прагнення домінування.

5 методика – це Самоактуалізаційний тест (САТ)

Самоактуалізаційний тест побудований за тим же принципом, що тест РОІ (РОІ розроблявся на основі теорії самоактуалізації А. Маслоу. У процесі роботи методика Е. Шострома зазнала суттєвих змін, фактично, авторами був створений оригінальний психодіагностичний інструмент, який отримав назву "Самоактуалізаційний тест" (САТ). Методика була опублікована в 1987 р.) та складається з 126 пунктів, кожен з яких включає два судження ціннісного або поведінкового характеру. Судження не обов'язково є строго альтернативними. Тим не менше випробуваному пропонується вибрати те з них, яке більшою мірою відповідає його уявленням або звичному способу поведінки. САТ вимірює самоактуалізацію за двома базовим і ряду додаткових шкал. Така структура опитувальника була запропонована

Е. Шостромом для РОІ і збережена в даному тесті. Базовими є шкали компетентності в часі і підтримки. Вони незалежні один від одного і, на відміну від додаткових, не мають спільних пунктів. 12 додаткових шкал складають 6 блоків - по два у кожному.

Кожен пункт тесту входить в одну або більше додаткових шкал і, як правило, в одну базову. Таким чином, додаткові шкали фактично включені в основні, вони змістовно складаються з тих же пунктів. Подібна структура тесту дозволяє діагностувати велику кількість показників, не збільшуючи при цьому значною мірою обсяг тесту.

Базові шкали: Шкала компетентності у часі (Тс) включає 17 пунктів; Шкала підтримки (І) - найбільша шкала тесту (91 пункт).

Додаткові шкали: 1. Шкала ціннісних орієнтацій (SAV) (20 пунктів); 2. Шкала Гнучкості поведінки (Ex) (24 пункти). Шкали ціннісних орієнтацій і гнучкості поведінки, доповнюючи один одного, утворюють блок цінностей. Перша шкала характеризує самі цінності, друга - особливості їх реалізації в поведінці. 3. Шкала сензитивності до себе (Fr) (13 пунктів); 4. Шкала спонтанності (S) (14 пунктів). Шкали 3 і 4 складають блок почуттів. Перша визначає те, наскільки людина усвідомлює власні почуття, друга - в якій мірі вони проявляються в поведінці. 5. Шкала самоповаги (Sr) (15 пунктів); 6. Шкала самоприйняття (Sa) (21 пункт). Шкали 5 і 6 складають блок самосприйняття. 7. Шкала Уявлення про природу людини (Nc); 8. Шкала Синергії (Sy) (7 пунктів). Шкали 7 і 8 дуже близькі за змістом, їх краще аналізувати спільно. Вони складають блок концепції людини. 9. Шкала Прийняття агресії (A); 10. Шкала Контактності (C) (20 пунктів). Шкали Прийняття агресії і Контактності складають блок міжособистісної чутливості. 11. Шкала Пізнавальних потреб (Cog) (11 пунктів); 12. Шкала Креативності (Cr) (14 пунктів).

Шкали Пізнавальних потреб і Креативності складають блок ставлення до пізнання. Вони не мають аналогів у РОІ і були включені в САТ за результатами експертного опитування при створенні методики, а також у зв'язку з деякими теоретичним міркуваннями. Мова в даному випадку йде в першу чергу про те, що в тест було необхідно ввести блок показників, які діагностують рівень творчої спрямованості особистості як одного з концептуально важливих елементів феномена самоактуалізації.

Шкала «Орієнтація в часі» - визначає ступінь правильності орієнтування в часі – минулому, сьогоденні або майбутньому;

Шкала «Підтримки» - дозволяє визначити спрямованість особистості на себе й на інші;

Шкала «Ціннісні орієнтації» - вимірює ступінь того, наскільки людина керується цінностями;

Шкала «Гнучкість поводження» - вимірює гнучкість поводження в

різних ситуаціях, гнучкість застосування стандартних оцінок, принципів;

Шкала «Сензитивність» - вимірює ступінь того, наскільки людина глибоко й тонко відчуває себе, свої власні переживання й потреби;

Шкала «Спонтанність» - вимірює здатність того наскільки людин глибоко й тонко відчуває себе, свої власні переживання й потреби;

Шкала «Самоповаги» - вимірює здатність індивіда поважати себе за своєю силою;

Шкала «Самоприйняття» - здатність людини приймати себе всупереч своїй слабості;

Шкала «Погляд на природу людини» - оцінює розуміння людської природи, мужності й жіночності;

Шкала «Синергичність» - вимір здатності до цілісного сприйняття миру й людей, здатність знаходити закономірні зв'язки у всіх явищах життя;

Шкала «Прийняття агресії» - вимір здатності людини приймати своєю агресивність як природне свойство;

Шкала «Контактність» - здатність людини встановлювати глибокі й тісні контакти з навколишніми;

Шкала «Пізнавальні здатності» - виразність прагнення в людини до придбання знань про навколишній світ;

Шкала «Креативність»- або це розвинена творча спрямованість особистості, або – слабкий творчий потенціал.

2.2 Учасники емпіричного дослідження

В дослідженні взяли участь 60 осіб різної статі та віку мешканці м. Павлоград Дніпропетровської області, які працюють в різних галузях господарства – як виробничих, так і обслуговуючих. З метою виявлення

вікових тенденцій учасники дослідження були сгруповані в групи з інтервалом в 10 років:

I група	II група	III група
20-30 років	31-40 років	41 і старше
24 особи	26 особи	10 особи

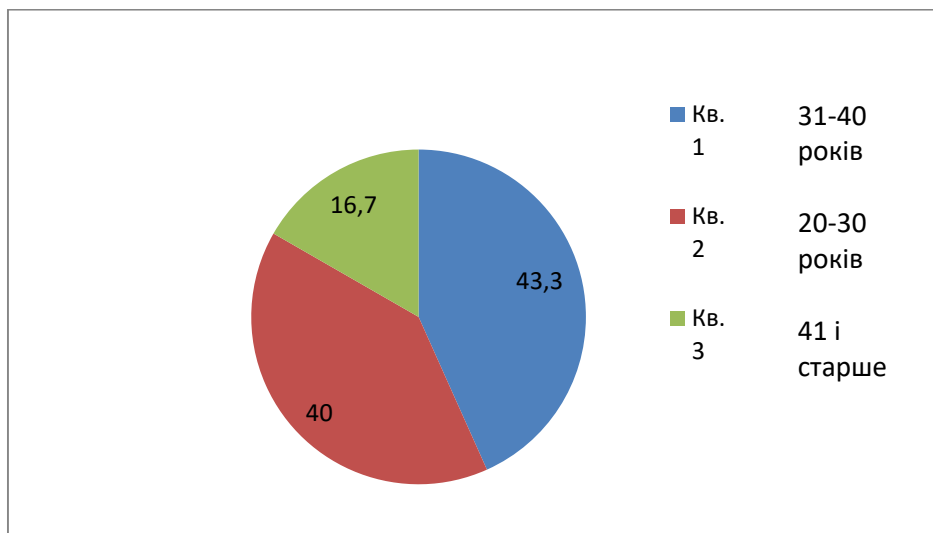

Рис. Вікові особливості учасників емпіричного дослідження

З урахуванням гендерних особливостей склад кожної групи виглядав слідуєчим чином:

I група	II група	III група
Жінки– 15 осіб	Жінки – 16 осіб	Жінки- 3 осіб
Чоловіки- 9 ос	Чоловіки- 10 осіб	Чоловіки- 7 осіб

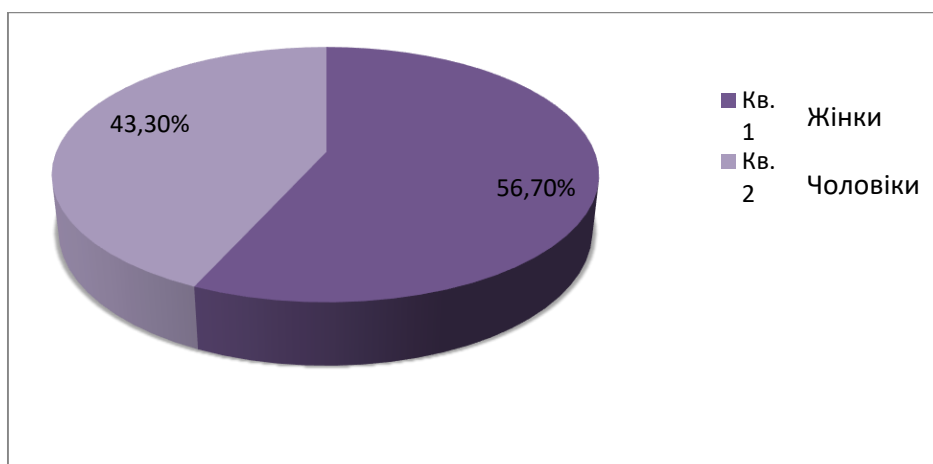

Рис. Гендерні особливості учасників емпіричного дослідження

Таким чином, учасниками дослідження виявилось 34 жінки та 26 чоловіків, які мають різний соціальний та сімейний статус. При аналізі отриманих результатів останні параметри не приймалися до уваги в наслідок малої численості учасників діагностики.

2.3 Аналіз результатів діагностики

2.3.1 Результати діагностики по методиці Р.Кеттелла

Методика дозволяє визначити симптомокомплекси та прояви в комунікативній, інтелектуальній, емоційній та регуляторних сферах учасників дослідження м. Павлоград Дніпропетровської області. Для розрахунку значень ми використали значення таблиць, в які внесли середні значення, отримані в результаті діагностики. Відповідно, група 1 – це особи 20-30 років, група 2 – це особи 31-40 років, група 3- це особи після 41 року і вище..

Табл.2.3.1

Значення комунікативних особливостей учасників дослідження (середні значення)

Учасники дослідження	A	H	N	L	E	Q2
1 група	5.6	4.6	4.9	6.3	5.8	7.2
2 група	6.3	5.6	6.5	7.3	6.9	6.8
3 група	6.5	6.4	6.7	7.1	6.8	6.9

Аналіз результатів діагностики нами використовувався для розрахунку:

- потреби в спілкуванні та вміння спілкуватися (A+H)

$$1 \text{ група} = 5.6 + 4.6 = 10.2$$

$$2 \text{ група} = 6.3 + 5.6 = 11.9$$

$$3 \text{ група} = 6.5 + 6.4 = 12.9$$

Відносини особистості до інших (L+N) в кількісному вигляді виглядають наступним чином

$$1 \text{ група} = 4.9 + 6.3 = 11.2$$

$$2 \text{ група} = 6.5 + 7.3 = 13.8$$

$$3 \text{ група} = 6.7 + 7.3 = 14.0$$

Сторона лідерського потенціалу (E+ Q2)

$$1 \text{ група} = 5.8 + 7.2 = 13.0$$

$$2 \text{ група} = 6.9 + 6.8 = 13.7$$

$$3 \text{ група} = 6.8 + 6.9 = 13.7$$

Значення комунікативного симптомокомплексу

$$1 \text{ група} = 10.2 + 11.2 + 13.0 = 34.4$$

$$2 \text{ група} = 11.9 + 13.8 + 13.7 = 39.4$$

$$3 \text{ група} = 14.0 + 13.7 + 12.9 = 40.6$$

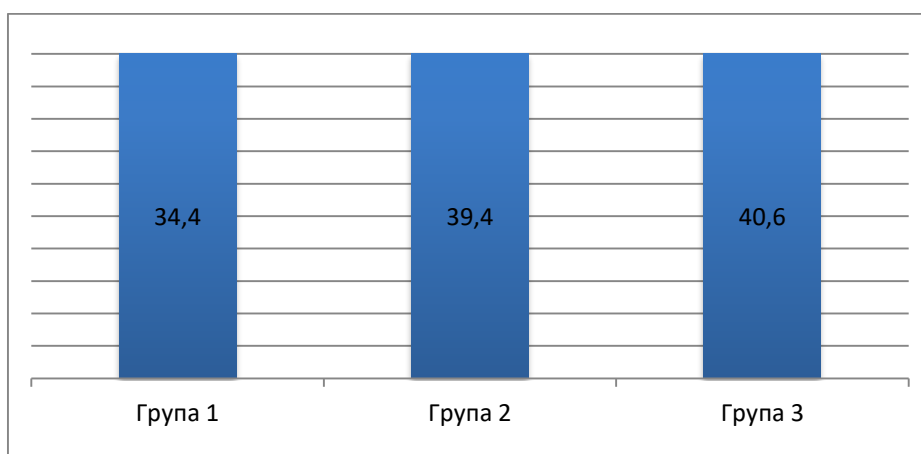

Рис. Значення комунікативного симптомокомплексу по віковим групам

Отримані значення свідчать о необхідності підвищення комунікації у осіб 1 групи, що вплине і на зменшення кількості осіб, які не прагнуть до самореалізації

Табл.2.3.2

Значення інтелектуальних якостей учасників дослідження (середні значення)

	В	М	N	Q1
1 група	4.0	3.8	4.9	5.0
2 група	5.5	4.9	5.8	5.9
3 група	6.4	6.5	5.9	6.3

Для аналізу інтелектуального симптомокомплексу ми використовували застосований алгоритм:

Інтелектуальні можливості учасників дослідження

$$1 \text{ група} = 4.0 + 3.8 = 7.8$$

$$2 \text{ група} = 5.5 + 4.9 = 10.4$$

$$3 \text{ група} = 6.4 + 6.5 = 12.9$$

Креативність та оперативність мислення (N+Q1)

$$1 \text{ група} = 4.9 + 5.0 = 9.9$$

$$2 \text{ група} = 5.8 + 5.9 = 11.7$$

$$3 \text{ група} = 5.9 + 6.3 = 12.2$$

Інтелектуальні особливості учасників дослідження

$$1 \text{ група} = 7.8 + 9.9 = 17.7$$

$$2 \text{ група} = 10.4 + 11.7 = 22.1$$

$$3 \text{ група} = 12.9 + 12.2 = 25.1$$

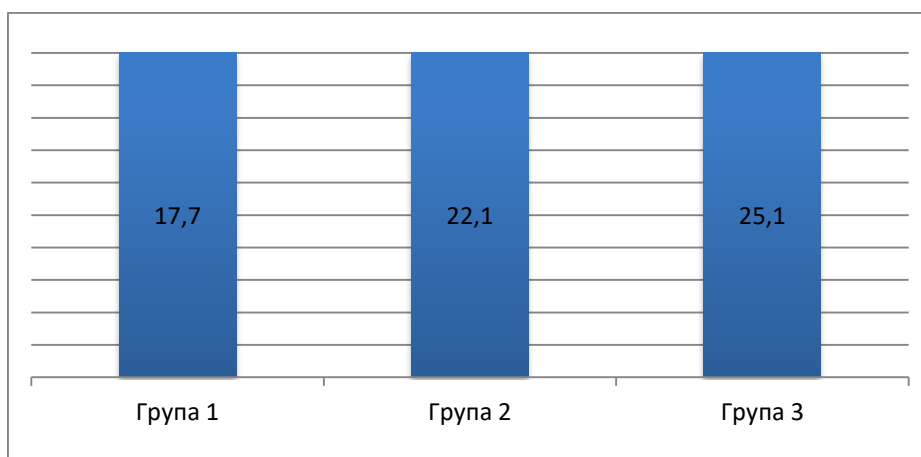

Рис. Інтелектуальні можливості учасників дослідження по віковим групам

Таким чином, у осіб 1 групи самі мінімальні інтелектуальні можливості, тому вони не здатні в повній мірі аналізувати ситуацію та її наслідки.

Табл 2.3.3

Емоційно-вольові особливості учасників дослідження(середні значення)

Учасники	C	O	F	G	I	Q3	Q4
1 група	4.7	5.8	4.4	6.0	5.4	3.8	4.4
2група	6.7	7.8	6.5	7.2	7.1	6.6	5.8
3група	7.2	7.9	6.7	7.4	7.4	6.9	6.2

Аналогічним чином були проаналізовані значення і по емоційному симптомокомплексу:

- чутливість до емоційних впливів (C+I)

$$1 \text{ група} = 4.7 + 5.4 = 10.1$$

$$2 \text{ група} = 6.7 + 7.1 = 13.8$$

$$3 \text{ група} = 7.2 + 7.4 = 14.6$$

- схильність до поведінки, що має ризик (H+F)

$$1 \text{ група} = 4.4 + 4.6 = 9.0$$

$$2 \text{ група} = 6.5 + 5.6 = 12.1$$

$$3 \text{ група} = 6.7 + 6.4 = 13.1$$

- прояви тривожності як особистісної властивості(O+Q4)

$$1 \text{ група} = 5.8 + 4.4 = 10.2$$

$$2 \text{ група} = 7.8 + 5.8 = 13.6$$

$$3 \text{ група} = 7.9 + 6.2 = 14.1$$

Значення емоційного комплексу

$$1 \text{ група} = 10.1 + 9.0 + 10.2 = 29.3$$

$$2 \text{ група} = 13.8 + 12.1 + 13.6 = 39.5$$

$$3 \text{ група} = 15.1 + 13.1 + 14.1 = 42.3$$

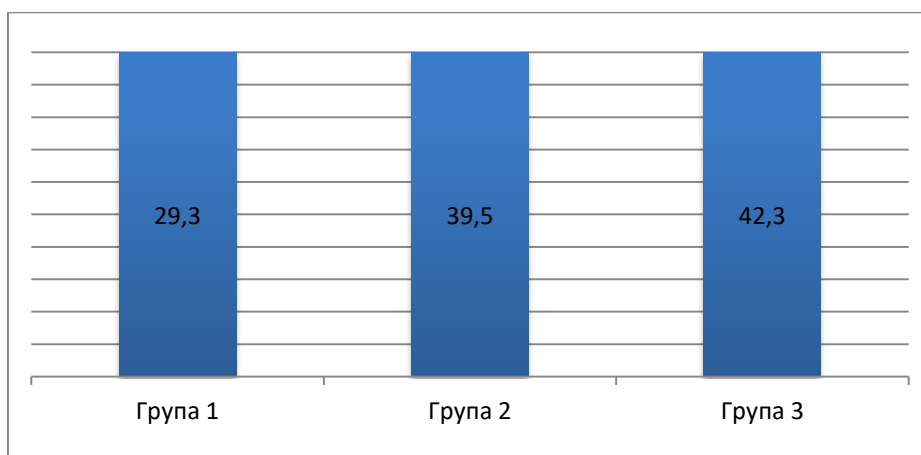

Рис. Значення емоційного комплексу по віковим групам

Як свідчать отримані результати по емоційному комплексу, найменшальні результати у першій віковій групі, які свідчать про активне формування емоційного інтелекту в цей період часу.

Четвертий симптомокомплекс –регуляторний:

самодисципліна (G+Q3)

$$1 \text{ група} = 6.0 + 3.8 = 9.8$$

$$2 \text{ група} = 7.2 + 5.8 = 13.0$$

$$3 \text{ група} = 7.4 + 6.2 = 13.6$$

Таким чином, ми маємо змогу провести розрахунок значень суми по симптомокомплексам методики Р.Кеттелла

$$1 \text{ група} = 34.4 + 17.7 + 29.3 + 9.8 = 91.2$$

$$2 \text{ група} = 39.4 + 21.1 + 39.5 + 13.0 = 113.0$$

$$3 \text{ група} = 40.6 + 25.1 + 42.3 + 13.6 = 121.6$$

Якщо співставити значення по методиці Р.Кеттелла із результатами інших методик, то можна виявити певні тенденції вікових особливостей у прагненні до реалізації та самоактуалізації особистості.

2.3.2 Результати діагностики та їх аналіз по методиці спрямованості особистості (методика В.Смекала та М.Кучера).

Дана методика дозволяє визначити спрямованість особистості – на себе, на взаємні дії (ВД), на задачу (НЗ). Особистісна орієнтація зумовлює домінування мотивів особистісного матеріального благополуччя, престижу. В своїй діяльності особистість орієнтована на можливості покращення свого становища. Професійно спрямованість передбачає підвищення продуктивності праці, оволодіння новими навичками та формування творчого потенціалу особистості, зокрема внеску в спільну діяльність при допомозі різних раціоналізаторських винаходів. Міжособистісна спрямованість передбачає формування не тільки спілкування, але й ефективну співпрацю. Результати діагностики наведені в таблиці 2.3.4.

Табл.2.3.4

Середні значення спрямованості особистості по методиці В.Смекала та М.Кучера

Спрямованість особистості	I група	II група	III група
На себе	29.0	29.5	33.5
На взаємні дії	27.0	25.6	24.5
На задачу	31.7	30.7	30.1

Отримані результати свідчать про вікові зміни в спрямованості особистості, а саме:

- з віком спрямованість на себе зростає (тобто, зростають егоїстичні прояви, які пов'язані з економічною ситуацією у суспільстві);
- спрямованість на взаємні дії зменшується (це свідчить про зростаючу недовіру до інших, а також про оцінку вкладу кожного в економіку суспільства);
- відбувається зменшення спрямованості на задачу (розшарованість суспільства на олігархів та людей, які не мають змоги забезпечити достойний рівень життя у своїх родинх дозволяє населенню змінити вектор спрямованості особистості).

Середні

значення

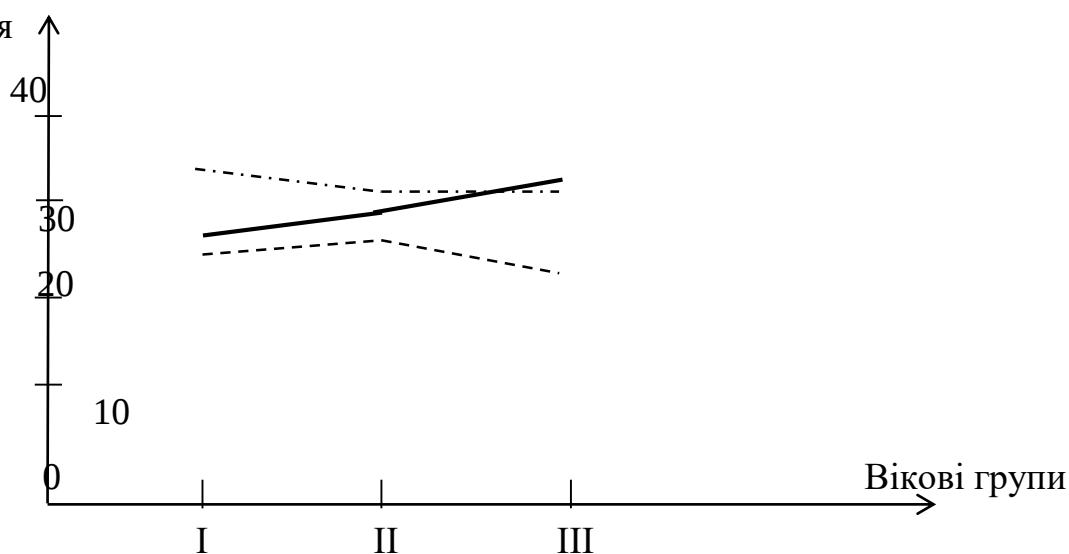

Рис. 2.3.1 Зміни спрямованості особистості в вікових групах (по середнім значенням): на себе = +4,5; на взаємні дії = - 1,2; на задачу = - 1,6.

Якщо проаналізувати динаміку змін спрямованості особистостей в гендерному аспекті, маємо змогу виявити статеві особливості.

Табл.2.3.5

Особливості спрямованості чоловіків (по середнім значенням) в Українському суспільстві)

Спрямованість особистості	I група 9 осіб	II група 10 осіб	III група 7 осіб
на себе	27,7	32,1	33,3
на взаємодію	28,5	26,8	25,3
на задачу	33,9	31,1	27,5

Спрямованість

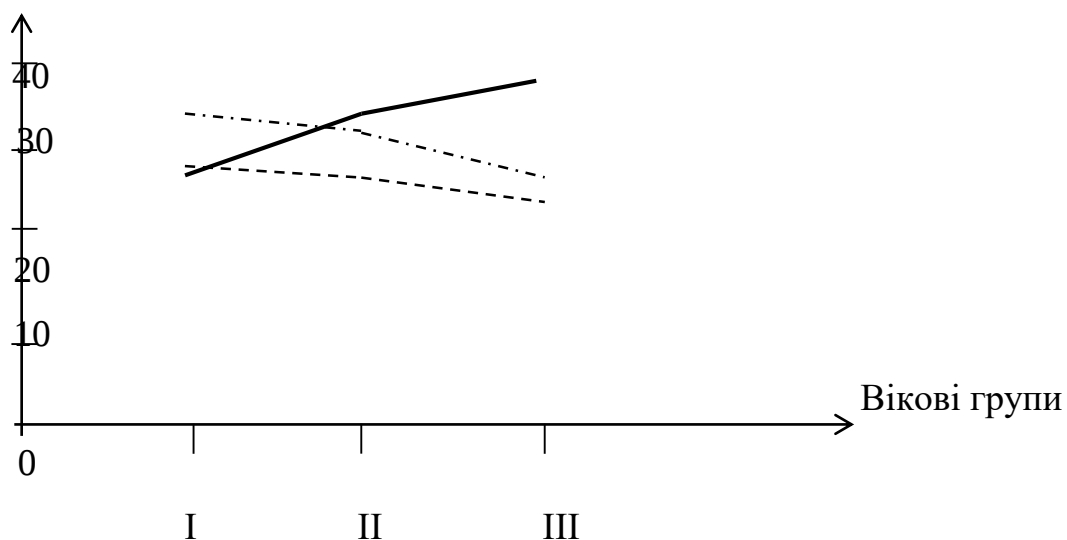

Рис.2.3.2 Вікові та гендерні особливості спрямованості (чоловіків), де спрямованість на себе зростає = +5,6; спрямованість на взаємні дії зменшується = - 3,2; а спрямованість на задачу зменшується = - 6,4.

Якщо проаналізувати результати змін у жінок, то вони виглядають слідуючим чином.

Табл.2.3.6

Особливості спрямованості жінок ь(по середнім значенням) в Українському суспільстві)

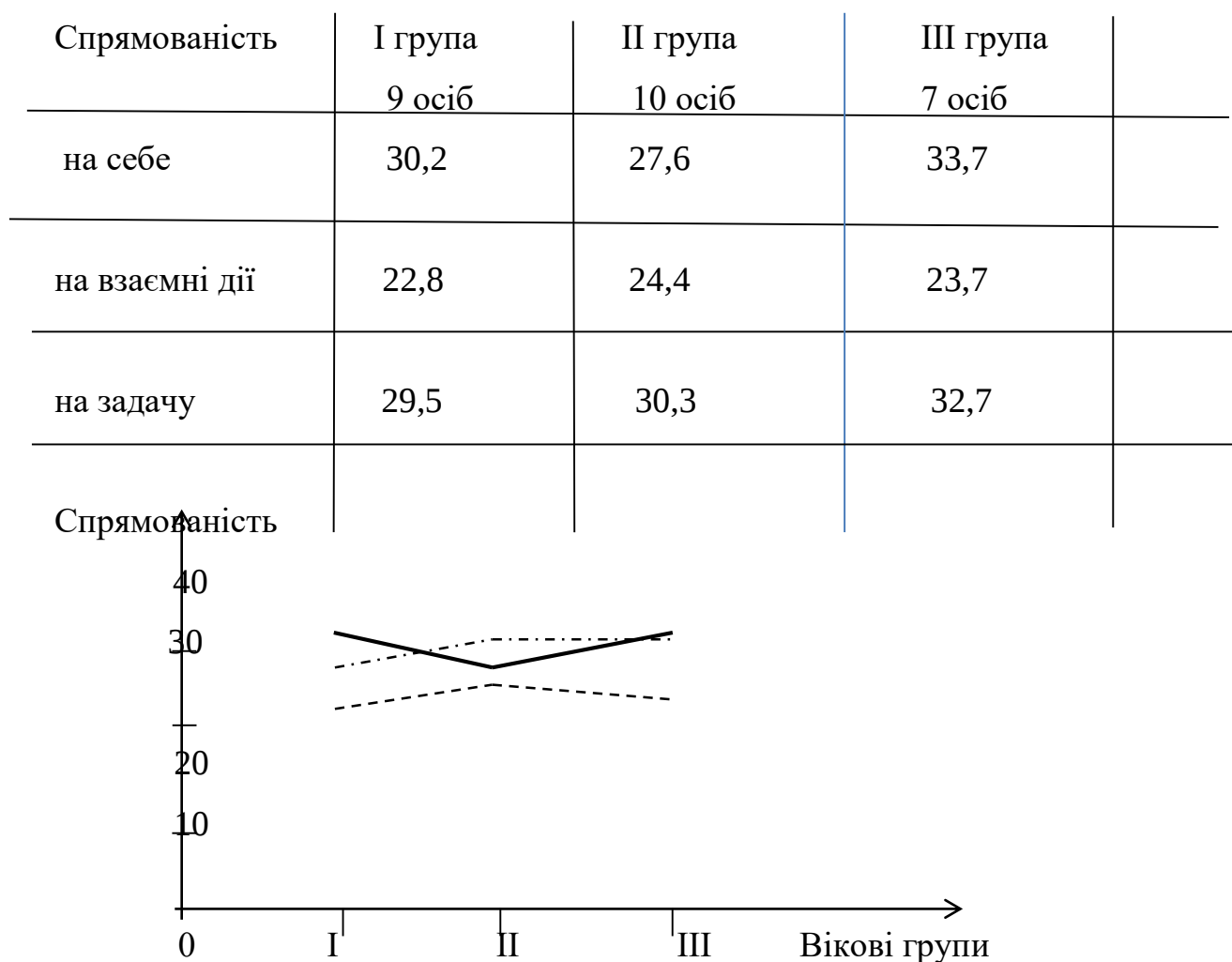

Рис.2.3.3 Вікові та гендерні особливості спрямованості (жінок), де: на себе відбувається зростання = +3,5; на взаємні дії зростання = +0,9; на задачу зростання = +3,2.

Отримані результати дають змогу виявити певні відмінності в психиці жінок, а саме схильність до самопожертви для миру та спокою в родині та Батьківщині.

2.3.3 Результати діагностики по методиці Холла та їх аналіз.

Дана методика дає змогу визначити рівень прояву емоційного інтелекту як при допомозі інтегрального показника, так і при допомозі парціального показника. Методика має слідує шкали: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших. Це дає можливість порівняти рівень емоційного інтелекту в різних структурних підрозділах та оцінити рівень, використовуючи наступні кількісні показники: 39 та менше – низький рівень, 40 – 69 – середній рівень, 70 та вище – високий рівень інтегрального показника. Для оцінки рівня парціального показника використовуються наступні значення: 7 та нижче – низький рівень, 8 – 13 – середній, 14 та вище – високий рівень.

Табл.2.3.7

Рівень сформованості емоційного інтелекту у працівників підприємств м.Павлоград Дніпропетровської області різної форми власності

№	Середні значення	Емоційна обізнаність	Управління своїми емоціями.	Самомотивація.	Емпатія	Розпізнавання емоцій інших.	Сума
1 гр.		12.5	6.3	9.8	11.0	7.5	47
2 гр.		7.8	9.8	9.8	8.5	10.5	47.5
3 гр.		7.0	5.0	1.0	5.5	8.5	17.0
Сер.показ. по всім учасникам діагностики		9,1	3,7	6,9	8,3	8,8	31,2

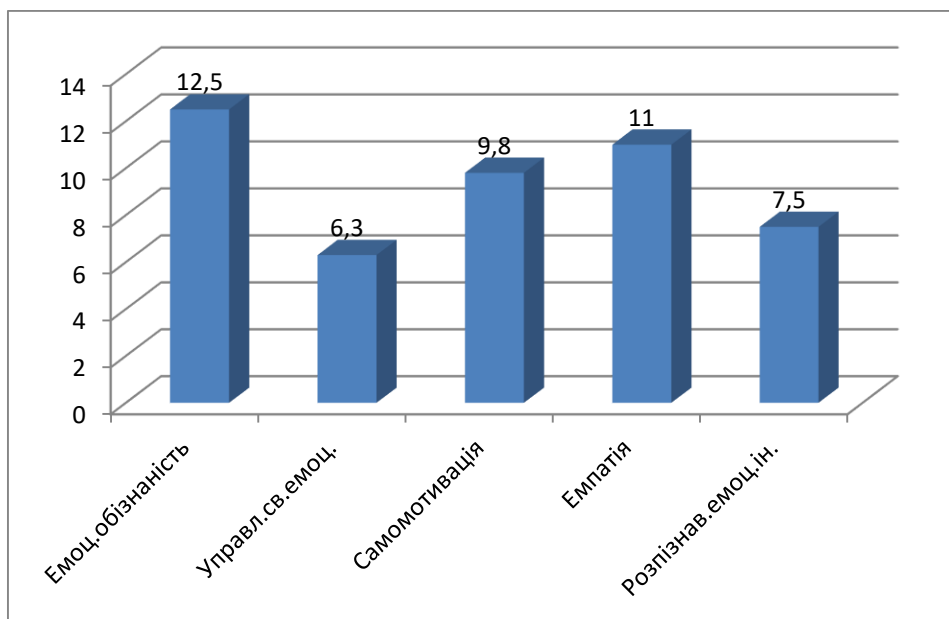

Рис.2.3.4 Рівень сформованості емоційного інтелекту у працівників 1 групи

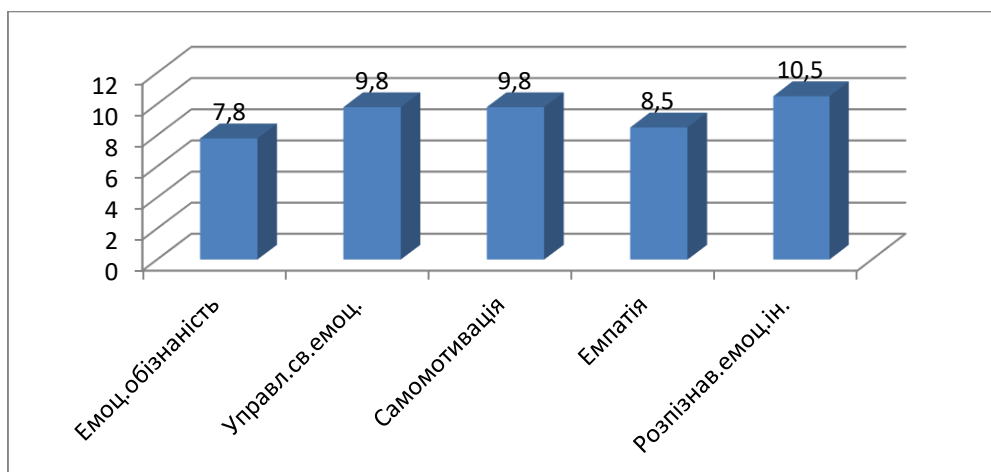

Рис.2.3.5 Рівень сформованості емоційного інтелекту у працівників 2 групи

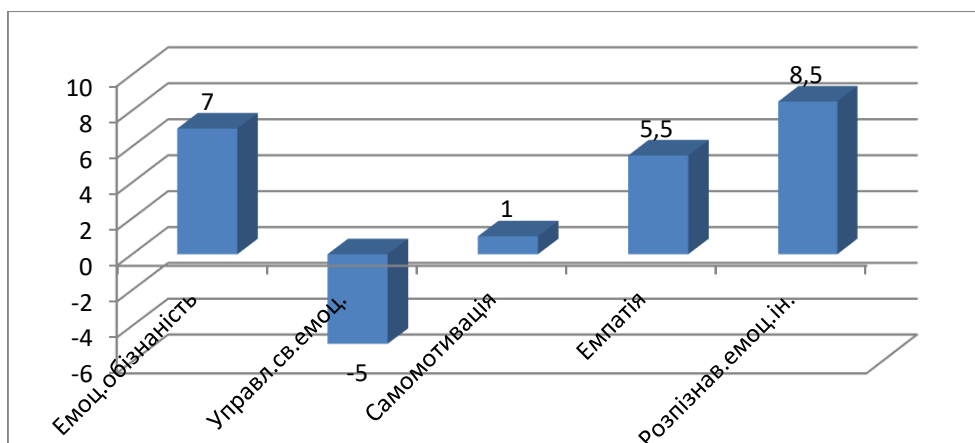

Рис.2.3.5 Рівень сформованості емоційного інтелекту у працівників 3 групи

Отримані результати дають змогу сформулювати наступні висновки:

- існують вікові зміни емоційного інтелекту, це пов'язано із статтю особи та економічними та політичними змінами у суспільстві.

Якщо співставити значення емоційного інтелекту та особистісних рис по емоційному симптомокомплексу (методика Кеттелла), то маємо змогу ствержувати, що: - в 1 групі ієрархія значень симптомокомплексів слідує – комунікативний, емоційний, інтелектуальний – EQ = 47.0;

- в 2 групі – емоційний та комунікативний, інтелектуальний – EQ = 47.5;

- в 3 групі – емоційний, комунікативний, інтелектуальний – EQ = 17.0.

Тобто, чим вищі значення емоційного симптомокомплексу, тим нижчі значення емоційного інтелекту, домінує внутрішньоособистісний EQ.

2.3.4 Результати діагностики по методиці К.Роджерса і Р.Даймонда

«Дослідження соціально-психологічної адаптації» та їх аналіз

Для аналізу отриманих результатів нами визначені середні значення по кожній шкалі методики, та представлені по кожній віковій групі

Табл. 2.3.8

Середні значення результатів діагностики по методиці К.Роджерса і Р.Даймонда

Шкали	1 група	2 група	3 група
Адаптивність	55.45	55.25	47.2
Самосприняття	48.7	46.05	45.4
Прийняття інших	48.2	47.6	43.5
Емоційний комфорт	53.0	40.7	39.2

Інтегральність	55.05	47.2	44.6
Прагнення до домінування	39.5	30.8	40.6

Таким чином, - для 1 групи характерні максимальні значення по шкалам адаптивність, інтегральність та емоційний комфорт (відповідно, 55.45, 55.05 та 53.0);

- для 2 групи – адаптивність, прийняття інших та інтегральність (відповідно, 55.25, 47.6 та 47.2);
- для 3 групи – адаптивність, самосприняття та інтегральність (відповідно, 47.2, 45.4 та 44.6).

Учасники емпіричного дослідження мають високі значення по шкалі соціально- психологічної адаптації, тобто швидко пристосовуються до нових умов, швидко приймають нові вимоги суспільства. Якщо співставити значення цієї методики із значеннями методики Холла, то можна зробити висновок – чим вищі значення емоційного інтелекту , тим вищі значення по методиці К.Роджерса і Р.Даймонда.

2.3.5 Методика САТ

Результати діагностики по методиці «Самоактуалізаційний тест» приведені в вигляді середніх значень по віковим групам.

Табл.2.3.9

Трансформація значень базових та додаткових шкал залежно від віку (по методиці «Самоактуалізаційний тест»).

Назва шкал	20-30 років	31-40 років	40- та старше
Шкала орієнтації в часі	7,7	8,4	8,8
Шкала підтримки	48,3	48,2	44,9

Шкала ціннісної орієнтації	11,3	12,6	10,5
Шкала гнучкості поведінки	13,2	12,0	12,5
Шкала сенситивності	6,7	7,0	5,9
Шкала спонтанності	6,3	7,0	6,6
Шкала самоповаги	8,5	9,6	9,2
Шкала самосприйняття	10,6	9,8	11,5
Шкала уявлення про природу людини	5,6	6,0	3,9
Шкала синергії	9,1	3,4	2,8
Шкала прийняття агресії	5,6	8,4	8,2
Шкала контактності	7,0	8,7	10,3
Шкала пізнавальних потреб	4,3	5,0	5,3
Шкала креативності	9,7	6,5	5,0

Аналіз результатів таблиці дозволяє виявити основні тенденції, які відбуваються у представників різних вікових груп по шкалам:

- шкала орієнтації в часі: показники до 50 років збільшуються, після 50 років незначне зниження;
- шкала підтримки: до 50 років потреба у підтримці мінімальна, а після 50 років ця потреба збільшується;
- шкала ціннісної орієнтації: до 30 років збільшується, а після і до 50 йде значне зниження показників;
- шкала гнучкості поведінки: показники збільшуються до 40 років, а після починають знижуватися;
- шкала сенситивності до себе: показники зменшуються з 30 до 40 років, після цього віку йде незначне збільшення;
- шкала спонтанності: показники збільшуються з 25 до 30 років, потім зменшуються до 40 років, а в 50 років іде збільшення;
- шкала самоповаги: показники збільшуються до 30 років, після 40 йде

зниження;

шкала самосприйняття: показники збільшуються в 30 років, а після 40 йде зниження;

- шкала уявлення про природу людини: показники мають тенденцію до зниження;

- шкала синергії: показники знижуються після 25 років;

- шкала прийняття агресії: показники збільшуються до 30 років та мають тенденцію до зниження до 50 і більше років;

- шкала контактності: показники збільшуються в 30 років, а після йде значне зниження;

- шкала пізнавальних потреб: збільшується після 25 років;

- шкала креативності: зменшується після 25 років та мають тенденцію до зниження.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Стан українського суспільства

Україна перебуває у стадії нестійкого вектора своєї довгострокової еволюції. У її істеблішменті домінують бізнесові представники двох генеалогічних гілок - номенклатурно-радянської й опозиційно - радянської. У найближчі 5-10 років у владу прийде нова прагматична еліта, що розуміє складності розвитку світу й країни. Тому стратегія визначення напрямку трансформації особистості в умовах нелінійних економічних переходів розвитку суспільства багатовекторна й не зовсім певна. Вихідним у знанні найбільш імовірного вектора розвитку українського суспільства є оцінка існуючого місця України у світовій ієрархії і її перспективи на найближчі десятиліття. Оцінка стратегічної інтегральної потужності України, отримана з використанням міжнародної методики глобального рейтингу. Якщо подивитися на представлену стратегічну матрицю сучасної України і прогноз її трансформації, то можна бачити розвиток її економіки. По оцінках Україна не тільки не збільшить свою інтегральну потужність (зараз 2.98 бали), а навіть її втратить (2.95 бали). Очевидно, форсування розвитку країни неможливо без громадської згоди відносно мети і механізмів реалізації такої стратегії. Як відзначають багато дослідників, ключову роль у прискореному розвитку грає культурно-духовна сфера суспільства. Істотне зростання ланцюга негативних явищ і процесів в існуючому в цей час українському суспільстві, особливо криміналізація

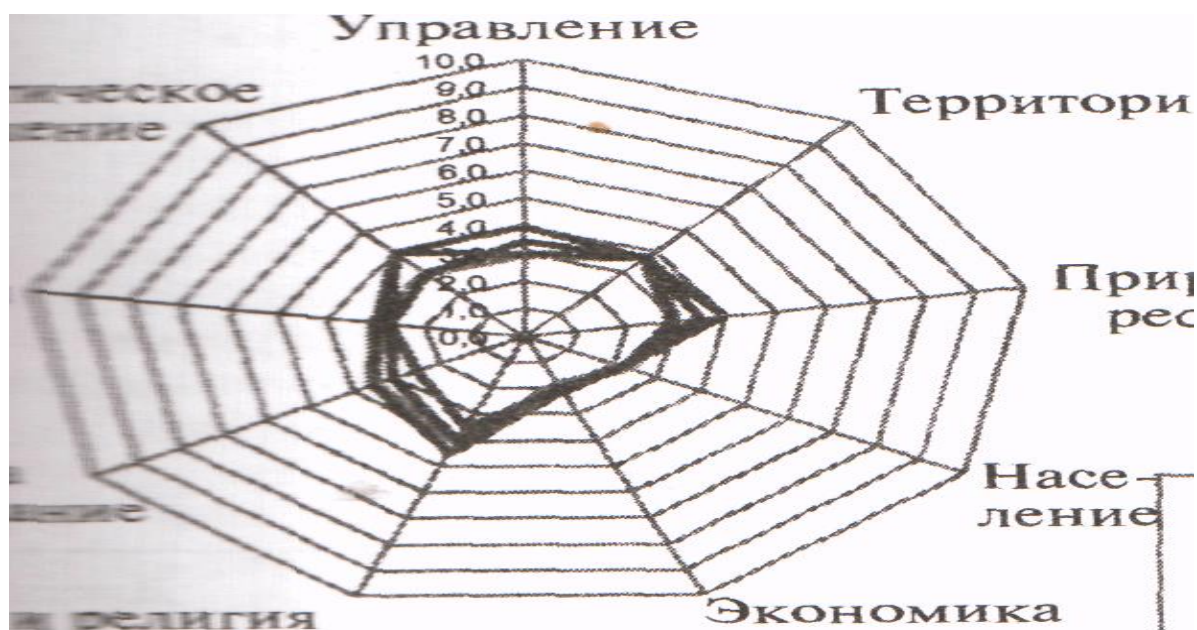

Рис. 3.1. Стратегічна матриця України в цей час і прогноз її трансформації при реалізації основних стратегій розвитку при реалізації сценарію "помірної глобалізації": 1 - керування, 2 - територія, 3 природні ресурси, 4 - населення, 5 економіка, 6 культура й релігія, 7 - наука й утворення, 8 - армія, 9 - геополітичне положення економіки, таїть у собі надзвичайно небезпечні тенденції.

Їхня небезпека зростає через те, що керівні еліти неадекватно сприймають існуючу реальність. У цьому, як вважає А. Тойнбі, ключова причина розпаду багатьох держав. Тому вибір траєкторії еволюції нашого суспільства в напрямку його зростання, вірний вибір шляхів керування цим процесом визначається знанням існуючого стану в гуманітарній сфері взагалі й причини трансформації особистості злочинця, зокрема.

Конкурентна боротьба в економічній сфері, до якої наше суспільство в цілому опинилося не готовим, закони «Дикого Заходу» приводять до зростання цільової установки багатьох наших особистостей, що все дозволено, що головне «не попадатися», що «всі крадуть і ми будемо». В результаті кримінальний простір України містить надзвичайно небезпечні для існування країни злочини – розповсюдження наркотиків, проституція, торгівля жінками. Не випадково по темпам захворювання СНІДом ми випереджуємо всі країни Європи.

Одним з основних факторів, що визначають культурну деградацію особистості, є "депресивність суспільства", як ключова риса нашої економічної системи. Перехід депресивної системи до іншого стану (нормальному функціонуванню й розвитку) можливий при наявності "зношених елементів існуючої системи". Тому успіх у трансформації депресивної системи в іншу залежить від морально-духовного стану суспільства, чому сприяє зменшення його криміналізації. Знання причини криміналізації суспільства необхідно для визначення шляхів боротьби з різними негативними тенденціями. У цьому напрямку істотну роль грають теоретичні методи прогнозування трансформації особистості під впливом різних зовнішніх викликів.

3.2. Моделювання духовної складової нації як чинника прогресу і безпеки в 21 ст.

Гуманітарні проблеми в сукупності фактично охоплюють всі аспекти життя людини, яких в підсумку є значно більше, ніж технологічних. Крім того, останні, як правило, після їхнього розв'язання вичерпують себе, а безперервне відновлення людського капіталу призводить до необхідності постійного втручання в діяльність людей з відповідним розв'язком проблем, що постійно виникають з появою нових людей. Тому культурні аспекти прогресу нації тепер виходять на перший план, на рівень забезпечення майбутнього країни, на рівень її безпеки. Емпіричні методи дослідження крім великих витрат часу на їх проведення обмежені рамками окремих систем, що не дозволяє розповсюджувати отримані наукові результати на інші явища і системи. Тому навіть дуже наближені математичні моделі дають можливість прогнозувати течію багатьох явищ. Вперше можливість моделювання взаємозв'язку духовного і матеріального світу була показана В. Прісняковим. В теперішній час нам відома лише одна математична модель моделювання стану суспільства з урахуванням духовної складової. Ця модель триєдинства матеріальної,

іраціональної і духовної складової суспільства дозволяє шляхом введення в неї коефіцієнта криміналізації аналізувати вплив різних факторів на величину цього коефіцієнта і в результаті визначати зміну прогресу і здоров'я країни. Тому розглянемо вказану модель В. Пріснякова та Л.Пріснякової.

Філософський плюралізм відносно взаємовідношень трьох світів розглядався ще Платоном, потім К. Поппером, Р. Пенроузом і І. Острецовим. Триєдність в уявленні Р. Пенроуза відображає єдність трьох світів - фізичного, розумового (ментального, уявного) і платоновського світу ідей. До розумового (уявного) світу належить свідомість і пов'язані з ним поняття "душа", "настрій", "релігійність", «моральність» - кінець-кінцем все те, що відноситься до широкого поняття інтегральної оціночної реакції об'єкта на діяння факторів зовнішнього середовища і внутрішніх процесів. Ієрархію світів і їх наповнення, що відповідає по своєму змісту триєдиній аксіоматиці І. Острецова і розвиває ідеї К. Поппера і Р. Пенроуза (див. рис. 3.2).

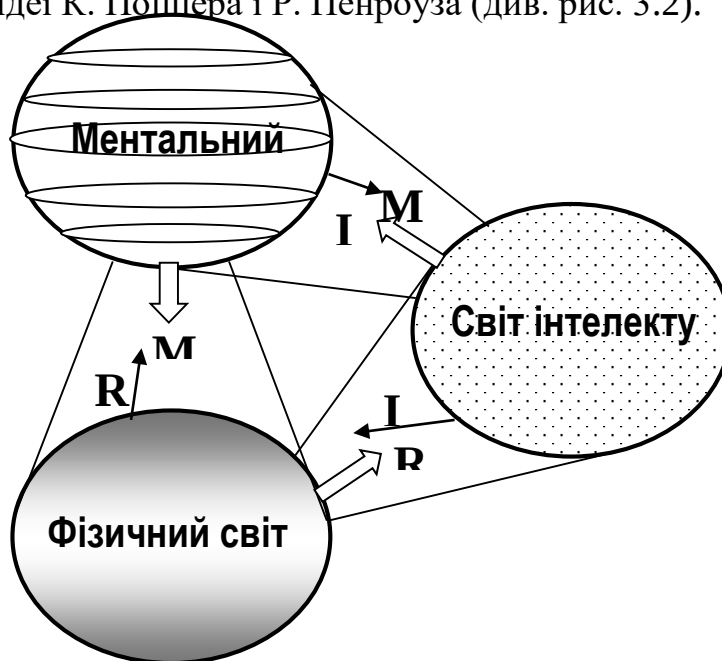

Рис. 3.2. Ієрархія світів.

При такій ієрархії остаточно відокремлюються світи таким чином:

- Раціональне *R*- емпіричну інформацію про фізичний світ.
- Ірраціональне *I* – що моделює нематеріальні явища, до якого відноситься інтелект живого.

- Трансцендентальне, розумове (ментальне), духовне. Духовний світ як індивідуальний продукт мозку кожної людини має чисто *моральну складову* S , що відбиває існуючі в конкретному суспільстві цінності щодо людини як такої, людського життя, Природи, Землі, і що оцінює процеси і явища.

Дотримуючись такого розділення трьох світів В. Прісняков розглядає задачу про ієрархію світів і суспільних відносин, виходячи з гіпотези, що діяльність, повноваження 3-х гілок влади мають відповідати триєдиній аксіоматиці. Він отримує рівняння стану суспільства, яке відображає вказані вище 3 світи.

Рівняння балансу влади в країні має такий вигляд

$$(A + a\Delta q^2)(1/\Delta q - 1) = \mathcal{R} \square \rho s v / u = \pi \quad (a)$$

де π – потенціал духовного благополуччя в країні, $A = A_k + A_{v0}$.

Залежність між авторитетом влади в країні A , коефіцієнтом зростання якості життя Δq і потенціалом духовного благополуччя π уявляє катастрофу типу збірка (рис.3.3.).

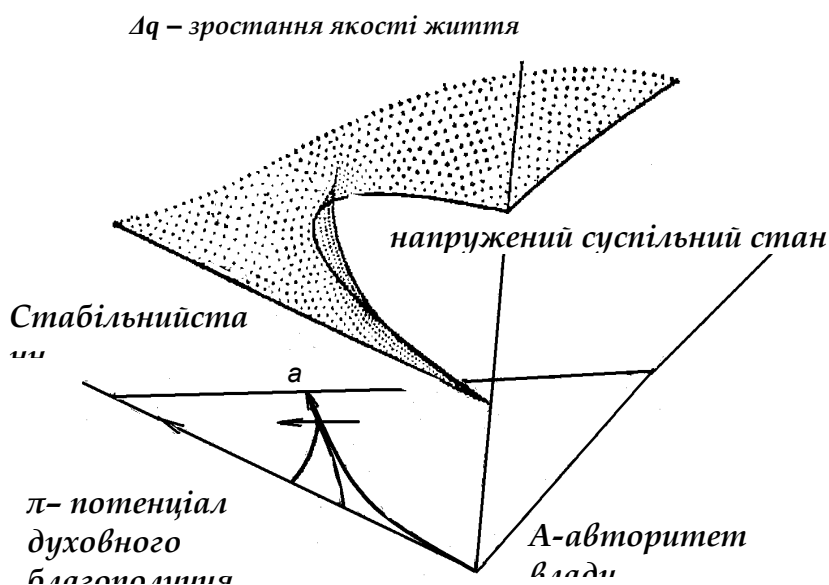

Рисунок 3.3. Катастрофа типу «збірка» в координатах $A - \Delta q - \pi$

Представлена в модель дозволяє кількісно оцінити ефекти дій варіації змінних процесу на величину падіння авторитету влади. Якщо ввести в функцію потенціалу духовного благополуччя влади π – фактори,

трансформуючі особистість в умовах переходу до ринкової економіки, то можна, оцінюючи їх зміну, визначити падіння авторитету влади від, наприклад, збільшення коефіцієнту криміналізації суспільства $k_{кри}$. Якщо в першому наближенні взяти вплив цього коефіцієнту на функцію π обернено пропорційною, то враховуючи відносну (по відношення до критичного значення) величину коефіцієнту криміналізації суспільства $\bar{k}_{кри} = k_{кри} / k_{кри}^c$ отримуємо можливість розраховувати вплив збільшення цього коефіцієнту на величину авторитету влади – чим він більший, тим її авторитет менше.

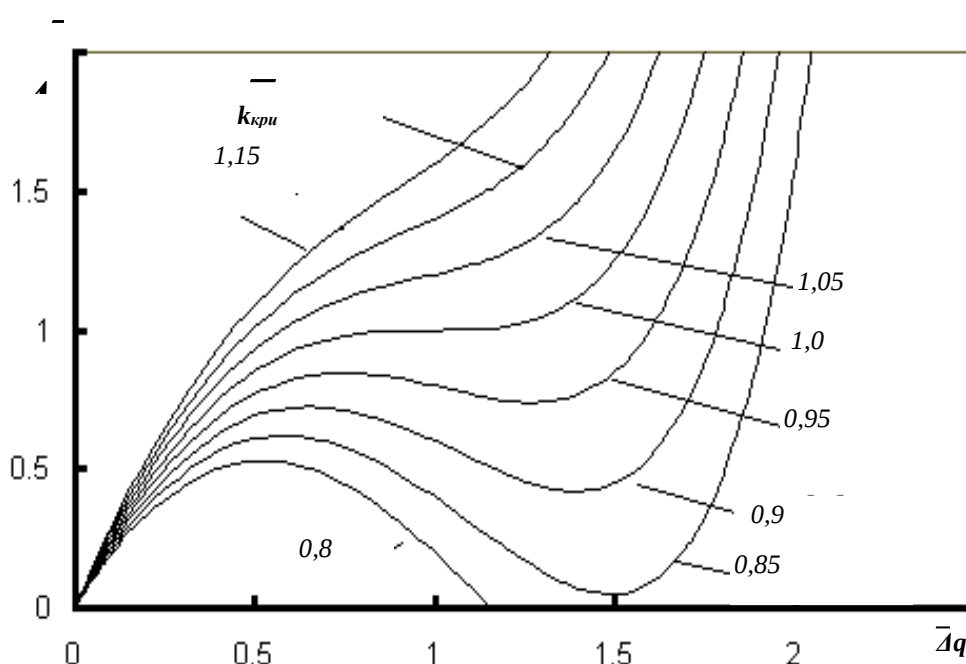

Рис.3.4. Залежність нормованих відносно критичних значень авторитету влади $\bar{A}$, відносного покращення якості життя $\bar{\Delta}q$, відносного коефіцієнту криміналізації суспільства $\bar{k}_{кри}$

Так, як можна побачити із графіка рис. 3.4, ефект від збільшення відносного коефіцієнту криміналізації суспільства $\bar{k}_{кри}$ більший для великого значення $\bar{k}_{кри}$ (функції π), тобто із-за нелінійності поведінки людини при високому потенціалі духовного благополуччя влади її авторитет збільшується в більшій мірі при меншому зменшенні $\bar{k}_{кри}$. Наприклад, зменшення в критичних умовах відносного потенціалу духовного благополуччя в країні π

на 15% - з 1,05 до 0.9 при фіксованому збільшенні якості життя на $\Delta q=1/6$ приводить до зменшення авторитету влади на 30%, і навпаки.

Розглянута модель В. Пріснякова та Л. Пріснякової дозволяє розширити варіанти зміни параметрів моделі. Ця модель дає можливість аналогічним чином розглядати вплив різних факторів трансформації особистості, які входять в функцію духовного благополуччя суспільства на авторитет влади і на прогрес суспільства.

3.3. Л. Орбан-Лембрик про вплив кризових та стабільних періодів життя у відносно стабільному та нестабільному суспільстві

Більшість дослідників зміни стабільності і нестабільності особистості відзначають у такий чинник, як рівень розвитку суспільства, тобто рівень розвитку соціально психологічної стабільності. В цьому напрямку, ми виділяємо дослідження Лідії Орбан – Лембрик, яка виділила дві стадії розвитку суспільства: коли потенційні можливості суспільства максимальні, та нестабільне суспільство, в якому потенційні можливості суспільства мінімізуються (тобто зменшуються). Для нашого дослідження такий підхід має велике значення, так як ми розглядаємо трансформацію особистісних рис у суспільстві перехідною економікою. Як свідчать результати економічного розвитку, то перехідна економіка для України характеризується зменшенням потенційних можливостей суспільства. В залежності від розвитку суспільства Л. Орбан-Лембрик розглядає декілька варіантів потенційних можливостей на життєвому шляху особистості – або максимальні можливості особи або мінімізованих можливостей особи. Співставлення можливостей суспільства з можливостями особи дозволяє виділити чотири зони збігу:

1 зона – можливість суспільства і можливість особи співпадають;

2 зона – потенційні можливості суспільства зростають, а потенційні можливості особи зменшуються або внаслідок життєвої кризи, або як результат недостатньої адаптації особистості, і з'являється зона, яка вказує на

необхідність росту особистісних рис;

3 зона, в якій потенційні можливості особи вище потенційних можливостей суспільства;

4 зона – в якій і потенційні можливості особи і суспільства зменшуються, тобто мова йде про деградацію особистісних рис.

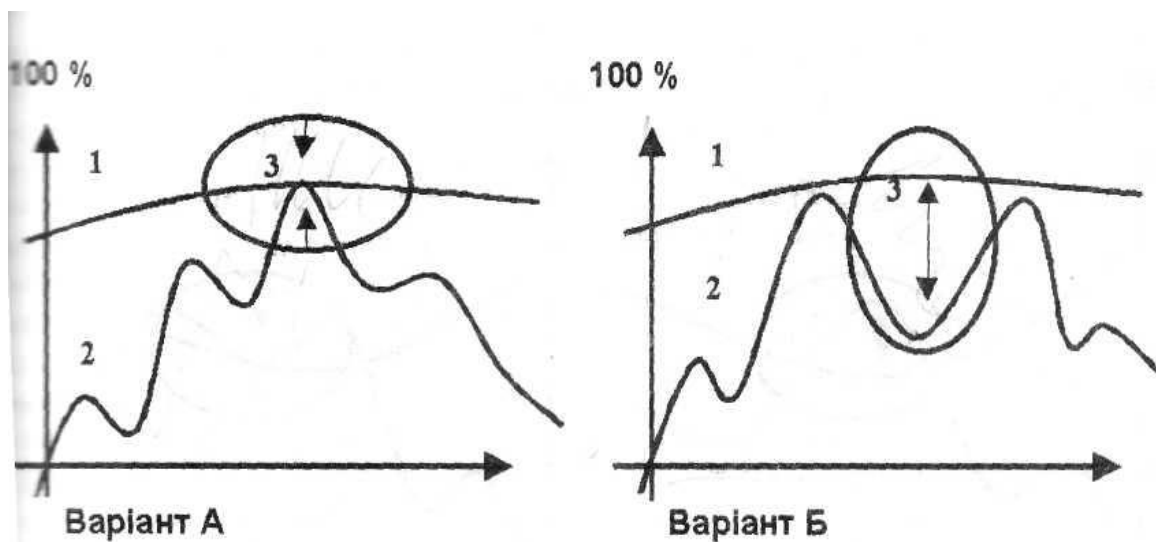
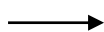
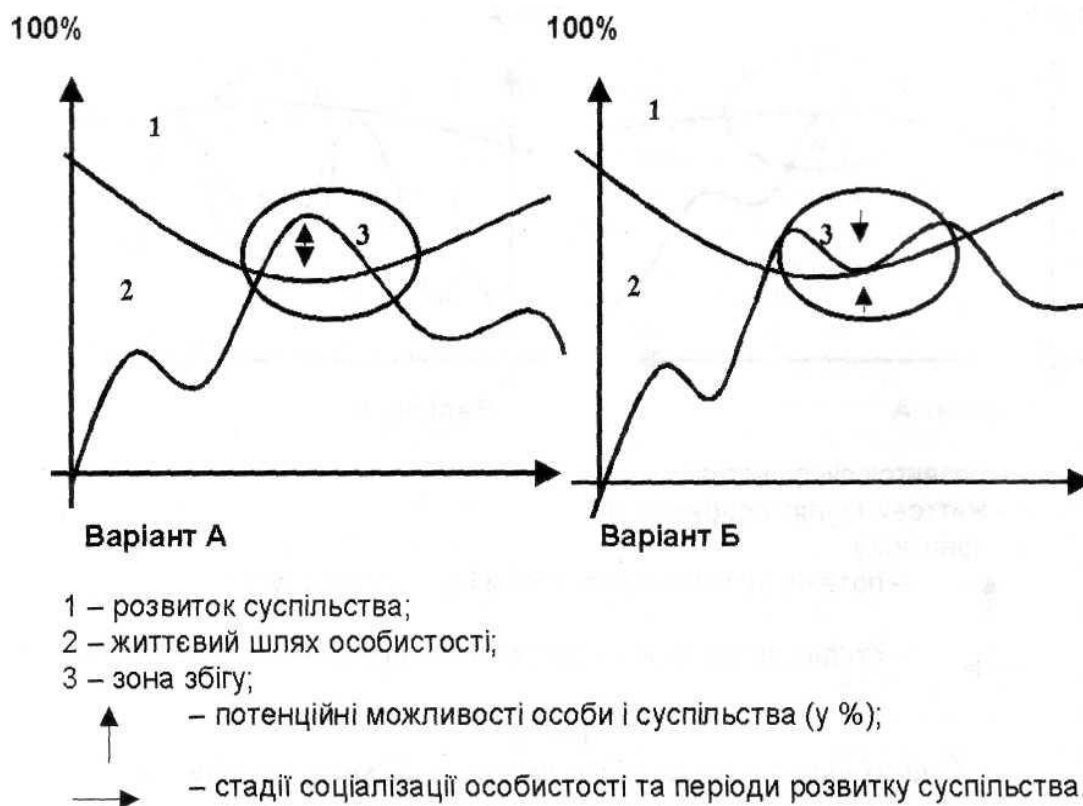

Рис. 3.5. Соціалізація особистості у відносно стабільному суспільстві: 1 - розвиток суспільства; 2- життєвий шлях особистості; зона збігу, 3 -- потенційні можливості (%); - стадії соціалізації особистості та періоди розвитку суспільства

Авторка виділяє розмаїття соціальної поведінки особистості в залежності від варіанту розвитку суспільства.

Як бачимо у зоні збігу по різному діють можливості суспільства та особи. Це визначається розмаїттям ліній поведінки та варіантів життєвого шляху громадян. Класифікація цих варіантів – справа дійсно «надзвичайно складна». Тому, на наш погляд, використання кількісних показників є тим шляхом, який дозволить підняти рівень використання математичних методів в психології, що безсумнівно дозволить перейти від існуючих якісних методів дослідження психологічних процесів до кількісних.

Рис. 3.6.. Соціалізація особистості у відносно нестабільному суспільстві

3.4 Модель впливу криміналізації суспільства на особистість

Прогрес, моральність і особистість.

Прогрес визначає рух вперед від менш удосконаленого суспільства до більш удосконаленого. Інструментом еволюції людства є потреба у творчості, пошук нової інформації, прагнення пізнати незрозуміле й, як результат, створення нової корисної для практичного життя інформації. Основою одержання цієї нової інформації є людський капітал з його інтелектуальним світом з накопиченими за всю історію людства знаннями. Треба сказати, що вся сучасна наука не тільки використовує математичні методи, але й будується за математичними законами. Можна почути заперечення, що математичними й фізичними образами й уявленнями живе описати неможливо. З цим не можна погодитися, тому що математика - це наука про формування й розпізнавання образів різної природи і її мова дозволяє вкладати в ці образи потрібний зміст. Розглянута в розділі 1 модель В. Пріснякова дозволяє також аналогічним чином математично описати духовний простір суспільства з допомогою його математичної моделі. Нижче робиться спроба застосувати теорію катастроф для опису процесів в суспільстві з урахуванням культурної складової.

Культурний простір можна характеризувати наступними основними змінними: *деяким потенціалом прогресу суспільства P , потенціалом людського капіталу H і деякою узагальненою функцією моральності ψ .*

Складові духовного простору. Потенціал прогресу суспільства P може характеризуватися відносним коефіцієнтом якості життя або індексом гуманітарного розвитку q (або відносним добробутом y_1). Ми будемо віддавати перевагу першим, як більше коректним і більше загальним, що залежать багато в чому від моральності населення країни (тому що відносний добробут, наприклад, не враховує прибуток від корупції, від тіньової діяльності). Добробут звичайно визначають по статистичних доходах на душу населення, включаючи матеріальні ресурси (раціональне). Але реальні доходи населення істотно залежать не тільки від матеріальних, але й духовних факторів. Якщо державні чиновники корумповані, то хабарі в їхніх доходах

становлять істотну частину, тобто влада дає додатковий дохід у їхній добробут, зменшуючи реальний дохід того, хто дає хабар. Це ніяк не фіксується в статистиці. Якщо суспільство криміналізоване, то захист від злочинців вимагає додаткових витрат як окремих громадян, так і держави, що кінець-кінцем зменшує добробут громадян.

Потенціал людського капіталу ***H*** на відміну від традиційних факторів виробництва – безмежний і характеризує творчу здібність інтелекту країни, його вміння перетворювати в національний продукт основні багатства - землю й інтелект. Тому економічні успіхи суспільства визначаються найважливішою складовою людського капіталу - системою освіти і науки як основними факторами сучасного виробництва. В 21 ст. будуть лідирувати ті нації, які створять найбільш ефективну систему шкіл і вищих навчальних закладів, що буде забезпечувати максимальний розвиток інтелектуального й духовного людського потенціалу. Нова економіка 21-го ст. - це саме економіка нарощування якості людського капіталу. Тому, коли суспільство криміналізоване, коли велика стаття доходу населення пов'язане зі злочинами, коли моральні підвалини суспільства низькі, то важко надіятися на прогрес країни, на входження в передові країни світу.

Узагальнена функція моральності ***ψ*** включає фактори духовності (культури у вузькому змісті слова), ментальність нації й влади, і багато інших, про які ми будемо говорити нижче. *Духовний світ* - це феномен, що відрізняє людину від тварини і який відіграє величезну роль у долі людей. Злочинна поведінка особистості визначається якраз дією духовної складової, характерної для кожної окремої людини.

Неможливість «побачити» очима духовний світ чи поміряти його величину склала *ілюзію його незначущості* для просторово-часового феномена, привела до напівсвідомого нехтуванням його дії при розгляді матеріальних процесів. Дослідження гуманітаріїв показують саме визначальність моральних принципів для підвищення ефективності економіки. Перехід до ринкової економіки в пострадянських республіках

вимагав, як відомо з досвіду розвинених країн, пошуку *«моральних принципів поведінки громадян і держави, які гарантували б одночасно і свободу підприємництва, і добробут громадян»* [3]. На це неодноразово вказували гуманітарії і в Україні. Так, д.е.н. В. Ворона, акцентуючи на цьому увагу, нагадує [3] про висновки українського соціолога Є. Головахи, що на рубежі 21 ст. в українському суспільстві сформувалася **«аморальна більшість»**. Не останню роль тут грає чисто психологічний фактор загальноприйнятої думки, що матеріальне виробництво – це головне, бо «годує людей», а всі ці застороги «гнилої інтелігенції» про пріоритет духовних цінностей є тільки засіб привернути до себе увагу, щоб покращити своє матеріальне становище.

Треба сказати, що ця складова включає багато елементів, про які всі знають, але ігнорують, бо вони важко піддаються кількісному вираженню. Ми відносимо до функції моральності всі ті фактори, які так чи інакше залежать від моральної оцінки поведінки людей.

Фактори духовності. Параметр криміналізації суспільства c_r є функцією прозорості суб'єктів влади, міри несправедливості суспільства, матеріальної нерівності, романтизації кримінального життя, широке розповсюдження способів крадіжок, шахрайства – всього того, що виховує кримінальні кадри. Сприйняття населенням злочинної ідеології носить, чутливість особистості до трансформації суспільних відносин в напрямку нехтування загальнолюдськими цінностями носять чисто психологічний характер і вимагають всебічного і масштабного вивчення психологічної поведінки людини. Прогнозування тенденцій криміналізації суспільства важко уявити без математичного моделювання динаміки психологічних процесів, пов'язаних з поведінкою людини.

Якщо корумпованість суб'єктів влади k , що визначає ренту владних чиновників від володіння владою, їх особистий нелегальний дохід, є складовою тіньової економіки і тому моральність її очевидна, то інші фактори - патріотизм p , прозорість суб'єктів влади t , рівень демократії в країні f , міра несправедливості суспільства u , наявність цензури в ЗМІ, правдивість ЗМІ v ,

деякий комплексний критерій духовного благополуччя γ_{sp} , параметр "гріховності" суспільства x , функція духовності суспільства ϑ (що включає культуру, криміналізацію суспільства, релігійні погляди, міру демократизації суспільства, й ін.) - **невидимі й безпосередньо не сприйманні**. Тому зупинимося докладніше на можливості їхнього математичного вираження.

Прозорість суб'єктів влади t визначає доступність до особистої інформації суб'єктів влади, знання їхньої чесності, професіоналізму, порядності, тобто цей фактор залежить від міри моральності влади й тому відноситься до духовної сфери. Прозорість деякою мірою залежить від рівня демократії в країні, від наявності цензури в ЗМІ, від правдивості ЗМІ $v = I_d/I_d'$, де I_d - існуючий у країні рівень інформованості про діяльність владних структур, I_d' - реальна гіпотетична кількість інформації про діяльність тих же владних структур.

Міра несправедливості суспільства $u = \sum \Delta y_i / y_1'$, де $\sum \Delta y_i$ - сума з неофіційних (тіньових) середніх по країні додаткових подушних витрат на освіту (оплата репетиторів, хабарі за вступ у вищий навчальний заклад), на медичне обслуговування (оплата послуг лікарів, перебування в лікарні й т.п.); витрат, пов'язаних з необхідністю давати хабарі владним чиновникам, суддям, прокуратурі, міліції й іншим представникам правоохоронних органів. За аналогією з результатами моделювання подібних психологічних процесів [5] ми тут прийняли очевидний взаємозв'язок - лінійну залежність впливу $\sum \Delta y_i$, і обернену пропорційність - стосовно величини реального доходу на душу населення (після сплати всіх тіньових витрат), рівного $(y_1 - \sum \Delta y_i)$.

Масовість ЗМІ є число газет на душу населення M . Правдивість ЗМІ v знаходиться емпірично, опитуванням. Коефіцієнт демократії f враховує наявність опозиційних ЗМІ і його величина може визначатися експертною оцінкою світового співтовариства як частка від ідеалу демократії.

Здавна гуманістичні філософії й світові релігії, що проголошували єдність людини з навколишнім світом, його особливе положення в цьому світі, нерозривну зв'язок величі й могутності людини, його волі й залежності шукали

шляхи модернізації світу через удосконалення людської душі, через милосердя й любов до людей і всього живого. В основі цих відносин лежать етичні й моральні принципи, які формуються в людини з раннього віку на основі норм поведінки, знань і навичок, і нерозривно пов'язані з рівнем культури й освіченості. В основі цього світогляду людини, що визначає його поведінку, лежить повага до природи, всіх форм життя. Вважається, що суть нової **парадигми розвитку** світової цивілізації - перехід до суспільства високої моральності, високої якості життя й гармонії у відносинах з навколишнім середовищем й один з одним, що будемо характеризувати деяким коефіцієнтом гармонії суспільства ***g***.

Духовне неблагополуччя, гнітюча моральна атмосфера, тривожний емоційний стан суспільства, ідеологія ЗМІ, що розкладає моральні підвалини, сформували у свідомості українця домінантні вогнища саморуйнування [7]. І як результат, все це приводить до розвитку різних захворювань і росту смертності населення і кінець-кінцем - до падіння прогресу і добробуту країни. Тому необхідно враховувати опосередковано моральний фактор - "по недобрих справах людини" - убивства, суїцид, грабежі, тобто по тому, що називають *смертними гріхами*. Комплексний критерій *духовного благополуччя* [5] (міра домінанти саморуйнування) γ_{sp} - уявляє критерій, що визначає "температуру" гріховності суспільства - "гріхопадіння суспільства» $\gamma_{sp} = \mathcal{R}' c N_{\Sigma} / (p_r \xi \bar{\sigma} B_k)$, у який входять такі характеристики як σ - чутливість до гріховної ідеології, ментальність нації, c - бюджетне фінансування культури в країні, $p_r = T/T'$ - коефіцієнт "гріховності" ЗМІ, як відносна величина тривалості передач на ТБ, на радіо, обсягу газетних публікацій, у яких романтизується й пропагується неповноцінність духовності суспільства (прелюбодіяння, крадіжки, злочинність, алкоголізм, культ сили), ξ - частина тіньової економіки, що визначається індустрією задоволень, B_k - міра тінізації економіки. У нашому балансі добробуту витрати на "гріховні" утіхи становлять деяку частину від подушного доходу ВВП: $x = \Delta y_{1pl} / y_1$, тобто параметр x може характеризувати "гріховність" суспільства. Цей параметр x

пов'язаний з тіньовою економікою. Справді, якщо Δy_{1pl} - частина доходів ВВП, що витрачаються на "гріховні" утіхи (в розрахунку на одну людину), то сума для всієї країни дорівнює $\Delta y_{1pl} N_{\Sigma} = \xi \bar{B}_k y_1$, де $\bar{B}_k$ - частка тіньової економіки, ξ - частина тіньової економіки, що визначається індустрією задоволень. Звідси одержуємо: $x = \xi \bar{B}_k / N_{\Sigma}$.

Функція етики поведінки суспільства $\mathcal{Q}$ включає моральність, релігійні погляди, криміналізацію, міру його демократизації, історично сформовану регіональну ментальність населення й ін. Найпростішим підходом буде подання функції етики поведінки суспільства $\mathcal{Q}$ у вигляді добутків відповідних коефіцієнтів, отриманих нормуванням певного фактора стосовно світового стандарту. Так, коефіцієнт демократизації суспільства ζ_d уявляє відношення інформаційної множини, що відображає сукупність найрізноманітнішої інформації про демократичні порядки в суспільстві I_d , і множини, що відображає світовий стандарт демократії: $\zeta_d = I_d / I_d'$. Так як визначати потужність цих інформаційних множин ми не можемо, то перехід до відносних величин істотно спрощує обчислення коефіцієнта ζ_d - це може бути метод експертних оцінок, соціологічних опитувань, тестування.

Регіональна ментальність населення ζ_m проявляється насамперед для великих країн з різними народами й народностями. Вона є фактично коефіцієнтом уточнення для середніх для всієї країни записаних вище коефіцієнтів демократизації, культури, релігійних поглядів, криміналізації суспільства, і може враховуватися деяким емпіричним коефіцієнтом, який визначається результатами спеціального тестування. Для України з її різним по ментальності населенням на Заході й Сході країни цей коефіцієнт має істотне значення. Але таке завдання має самостійне значення і його розв'язок в даній роботі не ставиться..

Аналогічно можна ввести коефіцієнти культурності нації $\zeta_k = I_k / I_k' (< 1)$, духовних цінностей $\zeta_{sp} = I_{sp} / I_{sp}' (< 1)$, криміналізації $\zeta_{cr} = I_{cr} / I_{cr}' (> 1)$. Тоді функція етики поведінки суспільства буде дорівнювати

$$\vartheta = \zeta_d \zeta_k \zeta_{sp} / \zeta_{cr}$$

Зараз невідомо, як різні фактори входять до функції моральності ψ . Тому в нашій моделі першого наближення ми будемо приймати, що коефіцієнти кожного фактора впливають прямо (або обернено) пропорційно, тобто входять лінійно (у вигляді добутку) у функцію моральності ψ

$$\psi = \mathcal{R} \zeta_d \zeta_k \zeta_m \zeta_{sp} N_{\Sigma} f p g c M \underline{v} t / (p_r \xi \bar{\sigma} \zeta_{cr} u k B_k) \quad (1)$$

Тут $\mathcal{R}$ -- деякий коефіцієнт пропорційності).

Рівняння стану духовного простору. Для деякого моменту часу рівняння стану морального простору в країні описує зв'язок досягнутого до цього часу реального потенціалу прогресу суспільства P з його віртуальним потенційним значенням, обумовленим виробленими людським капіталом новими інноваціями й т.п., і з факторами моральності суспільства. Тому будемо вважати, що сума отриманої матеріальної складової прогресу P і інноваційної H визначається значенням функції моральності ψ , помноженої (за аналогією [5]) на відношення $C_{inn} / (C_{inn}^* - C_{inn})$:

$$P + H = \mathcal{R}' C_{inn} / (C_{inn}^* - C_{inn}) \psi \quad (2)$$

Тут C_{inn}^* - гіпотетичний темп інновацій, обумовлений впровадженням всіх досягнень, $\mathcal{R}'$ - деякий коефіцієнт "матеріалізації" моральної складової суспільства ($\mathcal{R}'$ - це передатна функція між фізичним й інтелектуальним й уявним світами).

Очевидно, що темп творчості C_r є пропорційним потенціалу людського капіталу H , тобто $H \sim C_r$. За аналогією з подушним річним ВВП y_1 темп творчості країни можна відносити до періоду в 1 рік, протягом якого виробляється інноваційна продукція, здібна як інновація збільшити ВВП або якість життя на певну його частину. У свою чергу темп творчості C_r , як подразник для споживачів інтелектуальної продукції, викликає в них в силу різних причин необхідність реалізувати тільки частину отриманих інновацій з річним темпом C_{inn} (як це і впливає для різних подразників з основного

психофізичного закону). Застосуємо для зв'язку подразника у вигляді отриманої творчої інформації C_r з темпом інновації C_{inn} формулу цього закону з відомої в літературі апроксимацією [8]

$$C_{inn} = a_1 \sqrt{C_r},$$

тобто

$$H = a' C_{inn}^2 \quad (3)$$

де a' - деякий коефіцієнт пропорційності, що визначає ірраціональну складову балансу прогресу суспільства.

Залежності (2) і (3) дають можливість одержати *рівняння стану морального простору* в країні, розділивши ліву й праву частини рівняння (2) на максимальне значення потенціалу прогресу P^*

$$(\bar{P} + a \bar{C}_{inn}^2)(1/\{1/\bar{C}_{inn} - 1\}) = \psi \quad (4)$$

де $\bar{C}_{inn} = C_{inn}/C_{inn}^*$, $\bar{P} = P/P^*$, P^* - максимальне значення потенціалу прогресу (максимальний світі добробут або якість життя), $a = a' C_{inn}^*/P^*$; $\mathcal{R} = \mathcal{R}'/P^*$.

Рівняння (4) дає зв'язок нормованого потенціалу прогресу $\bar{P}$ з безрозмірним темпом інновації $\bar{C}_{inn}$ і з функцією моральності ψ в широкому розумінні слова "моральність". Рівняння (4) відповідає катастрофі типу збірка. Фазовою змінною (параметром порядку) у ній є $\bar{C}_{inn}$ - темп інновацій, а конфліктними факторами - потенціал прогресу $\bar{P}$ й функція моральності ψ .

Всі величини, що входять у рівняння (3), безрозмірні. Це дає можливість визначити можливий діапазон їхньої зміни. Оцінка показує, що $\bar{P} < 1$; $a \sim 1 \div 10$; $\bar{C}_{inn} < 1$; $\psi > 0$.

Аналіз рівняння стану духовного простору. Рівняння (4) дозволяє знаходити чисельні значення використовуваних у моделі змінних. При великих значеннях ψ , тобто для високоморального з усіх точок зору суспільства функція, $\bar{P}(\bar{C}_{inn}, \psi)$ описує стійкий процес росту прогресу (добробуту) у країні зі збільшенням темпів впровадження нового $\bar{C}_{inn}$. Це

надзвичайно важливий параметр для забезпечення прогресу суспільства і тому нагадаємо, що, як відомо, інновація (нововведення) уявляє кінцевий матеріалізований результат інноваційної діяльності, отриманий від вкладення капіталу в нову техніку або технологію, у нові форми організації виробництва праці, обслуговування, керування й т.п.

З падінням функції моральності ψ процес через деяку критичну точку переходить у нестійкий, при якому інтенсифікація інноваційної діяльності не збільшує, а зменшує темпи прогресу суспільства. Це може відбуватися через зростання обсягу тіньової економіки, корупції, хабарництва, затиску демократії й свободи преси, падіння моральних підвалин суспільства, що породжують низькі нахили людей, зростання несправедливості суспільства, падіння морального авторитету влади, загальне зниження культурного рівня населення й ріст "гріховності" людей, зниження фінансування культури, науки, освіти, варварського відношення до природи, падіння реальної якості знань у навчальних закладах. Важливість отриманого рівняння (4) у тім, що воно дозволяє кількісно визначати регрес країни при зменшенні складових функції моральності.

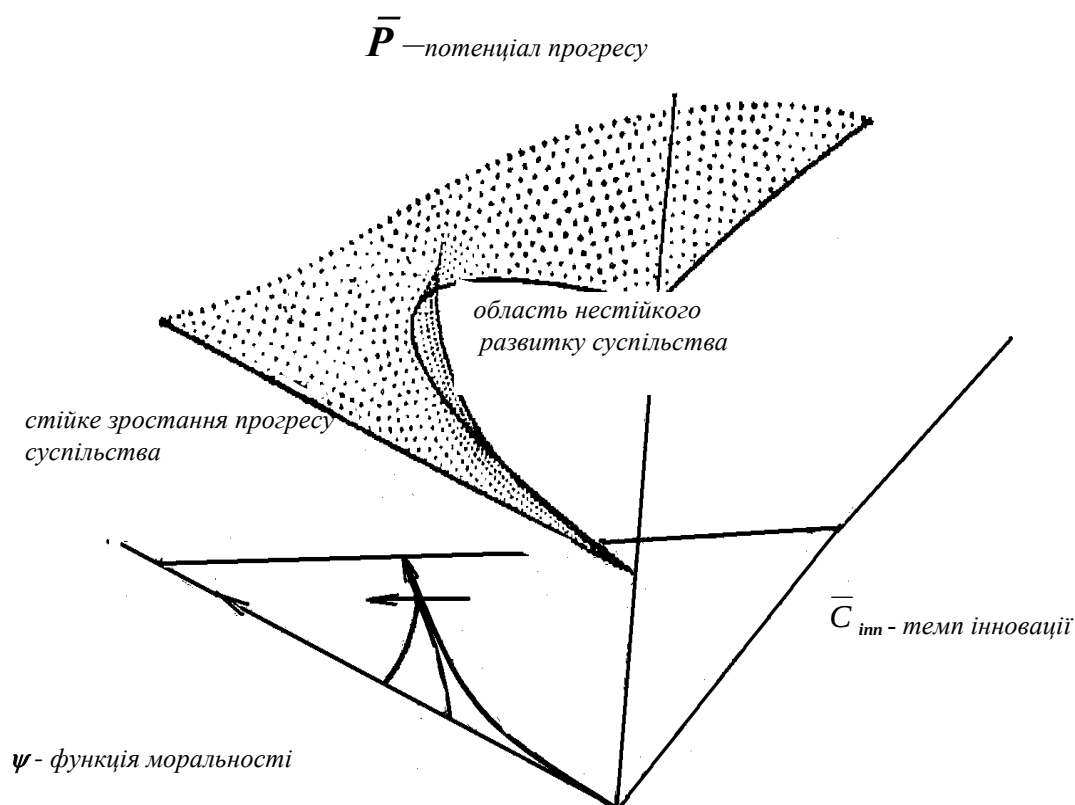

Рис. 3.7 Залежність нормованих значень потенціалу прогресу суспільства $\bar{P}$ від темпу інновації $\bar{C}_{inn}$ і від функції моральності ψ (коефіцієнту криміналізації суспільства ζ_{cr1}).

Представлений теоретичний аналіз дає можливість визначати параметри культурного простору, порівнювати різні стани моральності в суспільстві, кількісно керувати цим станом за допомогою поліпшення різних факторів, що впливають на духовну складову суспільства.

Наприклад, зі збільшенням криміналізації суспільства- коефіцієнту криміналізації ζ_{cr} , тобто зі зменшенням функції моральності суспільства ψ "коридор" переходу до кризи добробуту в країні збільшується.

Досліджуючи більш детально чисельні значення коефіцієнту криміналізації ζ_{cr} і окремих його складових для конкретних випадків, можна керувати прогресом у країні, процесами розвалу або підйому економіки.

Поставимо питання трохи нетрадиційно: що потрібно взяти, щоб економіка від стійкого розвитку перейшла в критичний режим?

Як видно, одним з основних шляхів падіння добробуту народу в країні відповідно до запропонованої моделі є зменшення функції моральності суспільства ψ , що може забезпечуватися зміною коефіцієнтів, які входять у ψ . Можна думати, що зміна таких нематеріальних коефіцієнтів як коефіцієнти культурності нації ζ_k , духовних цінностей ζ_{sp} , демократизації ζ_d слабо позначається на добробуті народу, але розрахунки показують інше.

Нехай, приміром, у результаті зміни моральних принципів, нехтування усталених віками українських цінностей, трансформації економіки до ринкової кожний із цих коефіцієнтів зменшився на 10% при $\bar{C}_{inn} = 0.5$ і при початковому значенні $\psi_0 = 1$. Таке порівняно незначне зменшення етики поведінки приводить у розглянутому абстрактному випадку до зубожіння народу більш ніж в 2 рази! Відзначимо, що коефіцієнт криміналізації знаходиться в знаменнику й тому більш сильно впливає на зменшення добробуту населення. Тому заміна духовних цінностей на брехливі, ріст хабарництва й корупції, бюрократизм, безпринципність, культ у художніх творах насильства, сексу, садизму, зрадництва, романтизація злочинського життя є не така безневинна, як може здатися, причина падіння добробуту народу.

Зі заміною дійсних цінностей на брехливі, із забуттям загальноприйнятих людських святинь, з ростом споживання функція духовності ψ зменшується, прагнення пізнати незрозуміле, потреба у творчості падає й виникає *"позитивний зворотний зв'язок, що робить настільки складним і непередбаченим взаємодію духовного й матеріального світу людини, коли сказати, що первинно, а що вторинне - уже просто не можливо"* /4/, і як результат з'являється потреба перебудови саме духовної складової суспільства, як основи перебудови матеріального. Рано або пізно така перебудова моральності повинна мати місце, бо в людей виникає природний страх особистого самознищення. Труднощі моральної перебудови визначаються насамперед через нелінійність цього процесу. Звичні методи керування, при яких результати пропорційні зусиллям, тут не діють, і

"потрібно виробляти специфічну нелінійну інтуїцію, засновану часом на парадоксальних висновках нелінійної теорії". Правильний вибір шляху трансформації особисті в умовах трансформації економіки, духовного простору суспільства залежить від знання психологічних процесів, пов'язаних з поведінкою особистості. Визначенню деяких величинам, які обумовлюють хід цих процесів і присвячена наша робота.

Висновки до третього розділу

1. Встановлена необхідність вивчення залежності трансформації особистісних рис від економічних відносин в суспільстві внаслідок відсутності єдиної трактовки особистості і її структури.
2. Підтверджені висновки Л. Орбан-Лембрик про розкриття потенційних можливостей особи в стабільному та нестабільному суспільстві. слід відмітити, що зміни особистісних рис співпадають з особливими періодами життя індивіда.
3. Показано, що особистісні риси трансформуються в умовах нестабільного розвитку суспільства, в якому відбувається зміна цінностей, падіння моральності та духовності людей, зменшення прибутків населення, неспроможність держави забезпечити здоровий спосіб життя, підвищення якості освіти і таке інше.
4. Детально проаналізована література по математичному моделюванню зв'язку духовного і матеріального світів, показана можливість кількісної оцінки визначення різних факторів на трансформацію особистісних рис людини.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Метою нашого дослідження було з'ясувати кількісні параметри особистісних особливостей самореалізації жінок. Для цього ми провели теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми успішної професійної самореалізації провели дослідження і проаналізували отримані дані.

Актуальна потреба у саморозвитку і самореалізації представляють величезну цінність. Вона є показником особистісної зрілості. Постійне прагнення до саморозвитку приносить і закріплює успіх на професійному терені. Успіху сприяє картина переваг, яка складається з особистісних властивостей. До їх числа в першу чергу можна віднести: схильність до лідерства, адекватність самооцінки, схильність до виховної поведінки. У число умінь, що сприяють успіху жінок, слід віднести постійну готовність до змін, до нововведень, вміння протистояти тиску, відстоювати свою позицію, вміння жити сьогоdnішнім днем.

Таким чином, гіпотеза, висунута нами, була підтверджена. Вивчення за методикою Сандри Бем виявлено, що більшість жінок домінують андрогени. А це говорить про те, що жінки в сучасному світі стали більш стійкі до стресів, і активніші в досягненні успіхів у різних сферах життєдіяльності.

З метою виявлення спрямованості особистості, життєвої концепції і ставлення людини до себе, навколишнього світу і до інших людей була проведена методика М.Рокіча «Ціннісні орієнтації». Дана методика показала, що жінки віком 25-29 років віддають перевагу самореалізуватися на роботі та в різних сферах життєдіяльності. А жінки віком від 30-35 років віддають перевагу щасливому сімейному життю.

В принципі в сучасному суспільстві переважають традиційні уявлення про самореалізацію і життєвого успіху чоловіків і жінок, які обумовлені пануючими гендерними стереотипами щодо ідеалів маскулінності і фемінності. При цьому пріоритетною сферою жіночої самореалізації визнається сім'я, виховання дітей, тобто існує громадська установка на роль жінки-матері, берегині домашнього вогнища.

За останнє сторіччя соціальні ролі жінок зазнали сильні зміни : жінки отримали доступ до таких сфер, як освіта, політика, бізнес; значно зросла частка їх участі в економіці . Відбулися зміни свідчать про розширення меж традиційних стереотипних жіночих ролей, пов'язаних виключно з "внутрішньою" сферою - домашніми обов'язками і вихованням дітей - і виходом у "зовнішню" сферу роботи і суспільно-політичного життя.

Сприйняття жіночої самореалізації в галузі професійної діяльності опосередковано уявленнями про нібито меншу значимість професійної кар'єри для жінки, ніж для чоловіка. Крім того, у свідомості більшості людей існують досить стійкі стереотипи "чоловічих" і "жіночих" ролей на ринку праці за такими ключовими моментами як: чоловічі і жіночі стартові позиції при прийомі на роботу і можливості досягнення успіху, чоловіча і жіноча кар'єра і т. д. Зазначені гендерні уявлення є критерієм, диференціює (і не на користь жінок) можливості професійного зростання і просування по службових сходах.

Отже, соціальні ролі сучасних чоловіків і жінок стають більш схожими , ніж у минулому, хоча проблема нерівності та асиметрії ролей чоловіків і жінок у суспільстві залишається.